

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIX. évfolyam.

Julius—Augusztus.

4. füzet.

Gyászima.*

Atyánk! Égnek és földnek királya, népek és nemzetek ura! Nevednek imádlására gyűltünk össze hajlékba, mint amyszor, e reggeli órán is. De megbocsáss nekünk, ha ma hálaadó érzések helyett gyásznak és fájdalomnak, kétségnek és aggodalomnak érzései kéri az első helyet szívünkben — s a magasztalás szavai helyett, amelyek elcsuklanak ajkainkon — könnyeinkkel imádunk Téged. Ó, mert a harangok, amelyek imára hívtak, országoknak és nemzeteknek gyászát hirdetik s mi mély megindulásban állva e helyen: nem tudjuk, hatalmadat rettegjük-e inkább, amely életet ad és életet olt ki, vagy fűrkésszük gyarló, véges értelmünkkel bölcsességed útjait, amellyel intézed egyesek és népek sorsát?!...

Ó, nem azért Atyánk! mintha a te örökös hatalmadban és atyai gondviselésedben kételkednénk. Hiszen számtalan jelei állanak szemeink előtt ennek, mint minden napon, úgy e pillanatokban is. De oly nehéz nekünk néha a te bölcsességed titkaiba behatolni, csak addig is, amíg a sejtés világa elhat s oly erőnket meghaladó feladat nem egyszer az eseményeket, amelyek előttünk történnek, összeegyeztetni a te atyai jószágod, egyesek és népek fölött örökös gondviselésed gondolatával!

Most is ó Atyánk!...

Ó, most különösen is, a midőn a harangok, amelyek e helyre hívtak, nemzetünknek és országunknak gyászát hirdetik s mi mély megdöbbenéssel gondolunk a gonoszság tetteire, amelyet egy elvakult, önmagáról, szent törvényeidről és a nemesebb emberiségről megfélemedezett

* Ferenc Ferdinánd trónörökös Ő fensége és neje halála alkalmával Kolozsváron, 1914 július 4.

gyermeked elkövetett; a gyilkos golyókra, ó Istenünk, amelyek emberi életet oltva, rémes sivatásokkal országok és nemzetek sorsába — talán döntőleg — szólottak bele!

Most is, ó Atyánk, amidőn sirnunk kell a sírókkal, a nemes érzésűeknek sok ezreivel, szomorú meghatottsággal látva, hogy akik »életükben egymást szerették, halálukban sem választattak el«; látva ó Atyánk, egy szempillantás alatt megsemmisülni két életet, amelyek egymáshoz a legmelegebb vonzalom aranyláncával s nemzetek jövőjéhez a jó reménység szálaival voltak fűzve.

Most is, ó Atyánk, amidőn az enyészet sirjába dőlni látunk váratlanul, hirtelen, egy erős, délceg férfit, aki férfi volt a szó nemesebb értelmében, nagy tervekkel, elhatározásokkal, vasakarattal és erős szándékkal, nemes ambiciótól hevített szívvel és öntudatossággal; egy embert, ó Atyánk, aki hú lélettárs és szerető apa volt, kinél a magas állás előkelősége, az emberi erények legnemesebbjeinek fenkölttségével egyesült; aki szeretetével leszállott és magához emelt, nehéz akadályokat gördített el; aki igaz ember volt s hivatott lett volna népek és nemzetek sorsát és jövőjét irányítani, hivatott talán diésőséges ezer évet átélt s ennek annyi megpróbáltatásait is átszenvedett szép magyar hazánkat a haladás és boldogság új útjaira vezetni!?...

Ó édes Atyánk, Istenünk! hogy tilthatnók vissza a fájdalomnak és meghatottságnak bús érzéseit, fájó könnyeit e pillanatokban, a szörnyű véres eseménynek hatása alatt?! A gyermekekre gondolva, akik árvák lettek egyszerre, atya és anya nélkül? Hogy a kétséget és aggodalmat — ama felkent bölcs és nemes szívű agg uralkodóval együtt, aki mint a te szolgád egykor oly sokszorosan megpróbáltatott, a jövő bizonytalanságába tekintve; hogy a veszteségek és csalódások után, amely őt és e nemzetet derült égből jövő villámcsapásként annyiszor és oly gyors egymásutánban érték?!

Ó, hogyan atyánk másként, ha csak nem a Tebened — népek és nemzetek erős Istenében — vetett gyermeki bizalom magasztos, hegyeket mozdító, fölemelő erejével? Hogyan másként, ha csak nem a szeretetben

bizva, amely atyái, amely »nem enged fennebb kísértetni annál, mintsem elszenvedhetnők« s bár »akit szeret, megdorgálja«, »mégis mindeneket javunkra igazgat«?!...

Ó atyánk! »Nem olyanok a te utaid, mint a mi utaink s a te gondolataid, mint a mi gondolataink«, ezt tapasztaltuk nem egyszer. Ezt kell látnunk most is.

Látjuk atyánk a te hatalmatod égen és földön és emlékezünk, hogy a te hatalmad annyiszor félelmes, ó annyiszor rettentő előttünk!

Látjuk a te hatalmatod a nap termékenyítő erejében, a csillagok szelid fényében, de látjuk naptalan és csillagtalan sötétség idején is. Látunk tégedet hitünk szemeivel a béke és derű napjain, amint az atyái szeretet és bölcsesség szelid tekintetével nézed végig teremtett világodat. De látunk Téged, amint kezéd villámokat szór s harcok, némes pusztulások árán viszi előre egyesek és népek sorsát és életét!

Ó édes atyánk, Istenünk! engedd hinnünk most is, hogy a te mindenhatóságod és szereteted a keserüből is édest hozhat ki. Ó engedd remélnünk, hogy a te hatalmas erőd és csodás bölcsességed az emberi gyarlóság pusztításainak romjaira is a boldogság és haladás műveit építheti, a gonoszság szomorú következményeit is elháríthatja s ahol mi véges erőnkben elbizakodva rombolunk, ott a te bölcs gondoskodásod és édes atyái jószágod helyrehoz.

Ó, e hittel engedj tekintenünk az árvákra, akik örökre elvesztették azt az édes és boldogító melegséget, amely mindent, de amelyet mi sem pótolhat.

E hittel erősítsd meg a te fölkenetnek, a csalódásokban és megpróbáltatásokban megnemesedett agg fejedelemnek, apostoli királyunknak szívét, hogy ez fűződjék inkább-inkább s fűzze az utódnak szívét is a nemzethez, amely hűségével a trónnak mindig oly szilárd erőssége vala.

E hittel engedj jövőjébe tekintenünk szeretett hazánknak, a nemzetnek, amely »megbűnhődte már a multat és jövődöt«, hogy remélhessük szebb jövőnek virradását.

Neki pedig, aki oly nemes ügybuzgalommal készült

a jövő feladataira, aki most is hivatásának és nemesebb emberi érzéseinek lett áldozata — s nekik, akik hűek és igazak valának egymás iránt való szeretetben, emberi és keresztényi kötelességeik teljesítésében, add meg a nyugodalmat s a földi korona helyett ama tündöklő ékességet, az örökélet koronáját!

'Az árvákat védelmezze atyái karod s kárpótolja őket az elvesztett boldogságért!

Védelmezd ez árva nemzetet is, amely »elhagyatott, legelhagyatottabb minden népek közt a föld kerekén«.

Ki szívet alkotál
S belé érzelmeket,
Szeretni lángolón
Hazát és nemzetet.
Kinek hatalma szab
Törvényeket, határt,
O népek Istene
Küldj egy reménysugárt!

Egy reménysugárt Ámen.

Oh, életnek és halálnak ura, ki élőknek és holtaknak istene vagy, adj a halottaknak, akik küzdelmek után pihenőre tértek, csendes nyugodalmat; az élőknek pedig szent nyugtalanságot, amely az élő reménység, a munkás hit fáradhatlan erejével irtsa a tévelygést, terjessze az igazak, a te országodat, a szeretet és testvériség országát. Az igazaknak emlékezetek legyenek áldott. Az igazakon legyenek áldások. Áldások legyenek az igazság szent heve! Ámen.

Ürmösi Károly,

A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században.

Irta: **Dr. Borbély István.**

(Folytatás.)

Parutát nevezetes hely illeti meg a dogmatörténetben. Ő fiatal korában tagja volt a velencei tudós társaságnak (collegia Vicentina), amely 1540 körül először hirdetett antitrinitárius tanokat Itáliában. Ismerőse s barátja volt Blandratának még abból az időből, vitázott Socinus Laeliussal és Gentilissel. Ezek közül Gentilis volt rá legnagyobb hatással, tőle tanulta el a patrotheos elméletét.¹³²

Sommer szakkészültség dolgában tultett Parután. Nemcsak humanista költő volt, ki Heraclidest és János Zsigmondot megénekelte, hanem mint theologus is kivált. Rá legnagyobb hatással Neuserus Ádám, ez a kálvinista, majd antitrinitárius elvei miatt Olevian, Zanchi és Ursinus által halálra üldözött német theologus volt, ki üldözői elől Konstantinápolyba szökött, hol részben meggyőződésből,

¹³² Paruta egyik legismeretlenebb antitrinitárius, kinek szereplése még nem tisztázott. Gentilissel való ismeretsége történeti tény; hitelveik rokonsága azonnal szembeötlök, ha Parutának föntebbi nyilatkozatait összehasonlítjuk Gentilisnek kijelentéseivel. *Trechsel* („Die protestantischen Antitrinitarier vor Faustus Socin“ II köt. XVI. számú melléklet) a berni könyvtár (ex apographo Bibliothecae Bernensis) kéziratárából (Mss. Cod. 122) a következő munkákat tette közzé: „Valentini *Gentilis* Itali Domini Jesu Christi servi de uno Deo, de unius Dei vero filio et de Spiritu S. Paracletio Catholica ex Apostolica Confessio ad Ill. Dom. Simonem Wurstenbergerum Gaji Praefectum dignissimum“ (i. m. 471—479. l.) és „Valentini *Gentilis* Itali piac et doctae in Symbolum Athanasii adnotationes“ (i. m. 480—488. l.)

részben hálából mohamedánná lett.¹³³ *Scopus septimi capituli ad Romanos* című munkáját, mely 1572-ben — s talán éppen Kolozsváron, mert alighanem erre hozta a Konstantinápolyba vezető útja — készült s Sommer művei közzé iktatva jelent meg 1585-ben Ingolstadiumban (Kolozsváron?), Sommer ismételtén áttanulmányozta, a benne talált elveket magáévá tette. Neuserusnak legsajátosabb tana a test halandóságával szemben a lélek halhatatlansága volt.¹³⁴

Az említett *Tractatus aliquot Christianae religionis* Sommernek nyolc teológiai dolgozatát¹³⁵ őrizte meg. Főbb

¹³³ Neuserről a szövegben található megjegyzéseken kívül olvashatni: *Bock*: Hist. Soc. I. 525. l., továbbá *Sudhoff*: *Olevian und Ursin*. Elberfeld, 1857. 339. l. *Bonnard*: Th. Eraste. Lausanne 1894.

Neuser életére vonatkoztatva írta *Allingius* sokszor idézett mondását mely egy könyvnek is címe volt: „Calvinismus viam aperiat Arrianismo et Mahumetismo.“

¹³⁴ *Bock*: Hist. Socin. I. 525—6. l. Neusernek a következő munkáit sorolja elő:

1. Epistola Selymo II. Turcarum Imperatori ante annum 1570 scripta.
2. Theses de persona Christi, quas Neuserus in carcere Arnbergensi circa finem anni 1570 concinnavit.
3. Epistola MSC. ad Illustr. Dn Bekesium, Johannis Sigismundi Transylvaniae Principis Legatum ad Maximilianum II. Imperatorem: scripta Heidelbergae 1571.
4. *Scopus VII. Capituli ad Romanos*, scriptus 1572.
5. Epistola ad Steph. Gerlachium, legati Caesarici ad aulam Turcicam a Sacris, scripta 1572. Jul. 2.

Ezek közül én csak a 4.-et láttam s olvastam a *Tractatus aliquot Christianae religionis* c. könyv 82—100. lapján (Ingolstadium, 1583). Itt 18 pontban bizonyítja, hogy a test nem halhatatlan — miként Serveto után az antitrinitáriusok tanították, — csupán a lélek az. Az első argumentum ez:

I. Primum, si hoc caput 7 de homine novo seu regenito intellegitur, tum nulla est differentia inter hominem carnalem et spiritualementem, inter hominem servientem cacupiscentiis et non servientem: sed est summa et maxima differentia. Ergo hoc caput de homine regenito intelligi non potest. Maiorem proba.

Paulus dicit hunc hominem, cuius personam induit, esse carnalem et servire suis desideriiis. Nullus autem carnalis est regenitus, sicut Christus testatur apud Joannem, ubi dicit. Quicquid natum est ex carne, caro est. Quicquid natum est ex spiritu, spiritus est, dicit enim hominem carnalem non posse videre regnum Dei.

¹³⁵ E nyolc műnek a címei a következők:

állításai: tévednek azok, akik azt vallják, hogy a Jézus nem egyszersmind Krisztus is, igenis az és őt könyörgésünkben segítségül kell hívunk, mert Isten a Krisztus nevének megdicsőítése végett hallgatja meg a kéréseket.¹³⁶ A bűnös ember kétféleképpen igazúlhat meg: hit és jó cselekedetek által.¹³⁷ A kisgyermek bűn nélkül szület-

1. Confutatio obiectionum, quarum facta est mentio in fine epistolae, quam Theodosius Schimbergius libello J. Sommeri (Ref. scripti P. Caroli) praefixit.

2. De justificatione hominis coram Deo.

3. Theses de justificatione hominis exhibitae senioribus Thordae 19. sept. 1579.

4. Responsio seniorum exhibita Claudiopoli 29. sept. 1572. (Hogy e mű a Sommeré volna, nem látszik bizonyosnak.)

5. Confutatio responsionis praecedentis 5. oct. per J. Sommerum.

6. Declamatiuncula contra Praedestinationem Neotesicorum.

7. Declamatio contra Baptismum addultorum.

8. Theses de deo trino personis, uno in essentia ex ejus fundamentis desumptae.

¹³⁶ Ezeket az állításokat a Confutatio obiectionumból vettem: „Qui negat filium, neque patrem habet. Qui negat, scilicet ex gentibus, Jesum venientem in carne esse Christum, Antichristus est, quod de Hebraeo verum esse non potuit, siquidem is beneficio Mosis, qui Mediator veteris foederis fuit, factus est populus Dei. Etc.“ (5. l.) Ignorare Messiam et non in ipsius nomine vel per ipsum et fiducia ipsius invocare, etiamsi esset vere et accepte invocationis, quod non est, tamen non probaret Israellem deum verum non invocare. Aliud enim est verum Deum invocare et aliud verum Deum vere et accepte invocare. Hinc est, quod multi peccatores et hypocritae in populo Dei verum Deum invocarint, qui tamen ipsum non vere et accepte invocarint., „Et in nomine ipsius tamen vere orare verum Deum potest, quia sic docuit Jesus suos Apostolos, quatenus fuerunt Apostoli, non autem simpliciter membra populi, ut totus contextus convincit. Et orare in nomine ipsius patrem, est petere apostolum ut Deus exaudiat preces suas ad edenda miracula, ad glorificandum nom Jesu.“ (10. lap.)

¹³⁷ „Sicut apud homines non is tantum justificari dicitur, qui juste fecit et non peccavit, sed etiam is, cui omnia peccata sua condonantur, ac si fecisset ustitiam. Nec remittuntur tantum peccata verum etiam adduntur praemia justitiae debita: velut si quis homicidae donet vitam, et insuper illum recipiat in familiam et adoptet in haeredem. Ita quoque scriptura duos hos justificandi modos nobis proponit: unum per fidem secundum gratiam, quando condonantur hominibus peccata priora et imputatur justitia pro ipsorum persona et tota posteritate. Alterum ex operibus legis secundum debitum, cum bona hominum opera deus grata et accepta habet, ac illis testimonium perhibet, quod secundum legem sua sint facta,“ (*De justificatione hominis coram Deo*, 25. l.)

nek;¹³⁸ a bűn nem öröklődik.¹³⁹ Hibás a neoterianusoknak predestinációs hite, mert ámbátor minden, ami e világon van, Istennek hatalma alatt áll,¹⁴⁰ mindazonáltal az erényes emberen semmiféle bűn nem fog;¹⁴¹ különben a bűnöst Isten kegyelme nem szabadíthatja meg bűnétől, csupán saját igaz hite és jó cselckedete.¹⁴² Mert az embernek akarata, elhatározása szabad.¹⁴³ A gyermekek megkeresztelését hibásnak, a biblia félremagyarázásnak tartotta. Nekünk — írja¹⁴⁴ — nincsen előírt szertartásunk, éppen ezért a szentírás igaz útmutatásait követhetjük. A szentírás szerint a kereszténység a megtisztulásnak jele.¹⁴⁵ Minthogy pedig a gyermek nem bír szabad elhatározásra képes tehetséggel, nem követhetvén el bűnt, meg sem tisztúlhat. Vannak, kik két keresztelést akarnának elrendelni,¹⁴⁶ ám ez is bibliaellenes. Leghelyesebb az ifjúságot 12—15 éves korában megkeresztelni,

¹³⁸ „Infantibus scriptura nusquam peccatum ullum tribuit, nec punit lex dei ullum.“ (I. m. 40 l.)

¹³⁹ „Sicut medicus non gignit filium medicum, ita nec peccator gignit peccatorem, nam utrumque pendet ex adultorum delectu et voluntate, non datur a natura.“ (I. m. 42 l.) „Originalem peccatum monachorum fabulis relinquamus.“ (U. o.)

¹⁴⁰ „Omnia sunt in potestate dei, excepto timore ipsius.“ *Declamatiuncula* 100 l.)

¹⁴¹ „Timorem Dei, a qua pendet humana salus, non esse in potestate Dei, sed hominis.“ (I. m. 104. l.)

¹⁴² „Absit a nobis, ut cogitemus, quod Deo hac ratione adimatur sue potentia. Nam ut in hoc dicto, deus non potest virgini corruptae virginitatem suam restituere, verissime hoc non fit, quia ipsius omnipotentia non pugnat cum ejus voluntate. Sic nec in illo religioso vetustatis dicto.“ (I. m. 140. l.)

¹⁴³ „Sic cum statim, postquam condidit hominem, ipsi in omnibus rebus reliquerit liberum arbitrium, ut abunde scriptura testatur, cum dicit, hominem conditum esse ad imaginem dei.“ (I. m. 104 l.)

¹⁴⁴ „Fidei autem nulla certa forma, qua justitiam consequamur, nunc nobis proponitur, cum nullum habeamus peculiari mandato instructum prophetam, sed ex illorum temporum historia id nobis accomodemus, quod agentibus poenitentiam deus esse velit propitius.“ (*Declamatio* 116. l.)

¹⁴⁵ „Baptismus fuit signum poenitentiae in remissionem peccatorum.“ (I. m. 120 l.)

¹⁴⁶ „Qui Joannis baptismum ut inferiorem ad tempus saltem durare debuisset contendunt, ut Christi baptismus perfectior maneret perpetuo, illi parum scite, duos baptismos aquae ut diversos opponunt...“ (I. m. 121. l.)

ebben a korban legalább tudni fogja, mi és miért törté-
nik vele.¹⁴⁷

Istenről azt tanította, hogy egyetlen, égnek s földnek
teremtője, minden jónak forrása, egyedül láthatatlan,
bölcs és halhatatlan.¹⁴⁸

Krisztus Istennek fia, ki halála által megváltotta az
emberiség bűneit. Minthogy fia Istennek, rangban atyja

¹⁴⁷ „Damnamus papam crudelitatis, quod puerperas immundas, hoc est,
ut ipsi interpretantur, sub diaboli potestate positas judicavit, ac ob id infanti
baptisando exorcismum adhibuerit, veluti a legione daemonum obsessus esset,
ut quanto nos sumus saniores, si adolescentem annorum fortasse 12 aut 15
qui in Ecclesia natus, pie educatus est et deum timere didicit. Ethnicum
judicamus, eo quod baptisatus nondum sit, quem si contingat mori, non dubi-
temus perventibus annumerare? (I. m. 125 l.)

¹⁴⁸ Annak bizonyítására, hogy Sommer egészen külön szempontok sze-
rint vizsgálta Istent, az 53-ik jegyzettel való összevetés végett ide írom
Istenről való argumentumait:

„Credimus in unum solum verum deum, creatorem coeli et terrae et
omnium rerum, quae in his et extra haec continentur. Exo. 20., Deut. 4. 6,
27. 32., Psal. 94. 135., Eccl. 1., Mal. 2. Act. 17. 1., Cor. 8., Ephes. 4. 1.,
Tim. 2. 1., Reg. 7. 2., Paral. 6., Job 9. 23., Psal. 71. 85. 87., Eccl. 18., Isa.
43. 44. 45., Joel 2., Mat. 4., Mar. 10., Luc. 5. 1, Tim. 6., Jere 10., Joan. 17. 1.,
Joan. 5.

Bonorum omnium unicus fons et autor. Jac. 1., Isa 4. 44. 45. 65. 66..
Act. 17.

Solus bonus. Mat. 19., Mar. 10., Luc. 18.

Qui est pater ille, ex quo omnia et nos in illum. I. Cor. 8.

Pater omnium, qui super omnes et per omnia et in omnibus nobis.

Ephes. 4.

Solus excelsissimus et altissimus. Psal. 91. 94.

Solus invisibilis, solus sapiens, solus immortalis. I. Tim.

Solus super omnia Deus. Ephes. 4.

Solus dominus. Jud. 1.

Solus sapiens et sapientiae administrator et adinventor. Rom. 16.

Solus justificationis nostrae scaturigo et pater luminum. Tit. 3. Etc.

E felsorolás az egésznek alig $\frac{1}{4}$ része.

(*Refutatio scripti P. Caroli*, 31–32. lap.) Itt említem meg, hogy Károlyi
Péter könyvének e cáfolata Sommernek legterjedelmesebb theologiai munkája.
Palaeologus kivonatot készített belőle: *Refutatio per J. Petri Caroli libri
summa*“ címmel. E kivonatot Lisznyai Gyárfás másolatában 1617. jan. 21-ből
a kolozsvári unit. főgimn. könyvtárának 966. sz. kéziratosa kötetéből (85–140.
lap) tanulmányoztam s hasonlítottam Sommer munkájához.

után következék, de azért ő is Isten,¹⁴⁹ amit úgy kell érteni, hogy Krisztus is úr¹⁵⁰ és segítségül hívandó.¹⁵¹

Ezek közül az állítások közül a legtöbb ellenkezett Dávid Ferencnek és híveinek hitével, ezért az unitárius esperesek 1572. évi szept. 19-én Tordára összegyűltek Sommer néhány tézisének megvitatása végett.¹⁵² Sommer 29 pontba foglalta állításait.¹⁵³ A vita lefolyását nem ismerjük. Az esperesek szept. 29-én Kolozsváron fogalmazták meg responsiójukat 23 pontban.¹⁵⁴ E responsióban ismételten ellenmondottak a téziseknek; leglényegesebb ellenmondásnak az a passzus látszik, amelyben az unitárius seniorok a praedestináció tanait Sommerrel szemben magukénak vallják.¹⁵⁵ Sommer nem késett válaszával s október 5-én *Confutatio* címmel kéziratban nyilvános-

¹⁴⁹ „Hunc non legimus aut invisibilem, aut aeternum vocari, neque super omnia deum, neque eum ex quo omnia, neque a se ipso deum aliquando fuisse, sed deum esse a deo patre, cui quidem patri et tum, cum in humanis esset, obediens et subjectus erat et post consumationem seculi subjicietur.“ (I. m. 33. l.)

¹⁵⁰ „Nihil itaque aliud est esse deum, quam dominum.“ (I. m. 52. l.)

¹⁵¹ „Invocare nomen Christi esse nihil aliud, quam profiteri, quod Jesus sit Christus et non erubescere nomen ejus. Sic super fideles dicitur invocatum nomen Christi, quia illi Jesum profitentur esse Christum et dominum suum. Sic super Jerusalem dicitur invocatum esse nomen Dei, pro: dicta est civitas Dei.“ (I. m. 93. l.)

Melanchton erről a következőleg írt: Ego me refero ad illas scripturae voces, quae jubent *invocare* Christum, quod est, ei honorem divinitatis tribuere et plenum consolationis est.“ (*Corpus Reformatorum* 2, 63, old. 21, 353 l.)

Pótlólag írom ide, hogy *Kénosi*: Bibliotheca Scriptorum Trans. Unitariorum c. kéziratok műve (Unit. koll. könyvt. 58. II. 5. jegyű eredeti kézirat Kolozsváron) 7-ik lapján Blandrata művei közé írja a következőt: „Quaestiones omini Georgii Blandratae, numero 22, cum responsione Joannis Sommeri. Pirnensis M. S.“ Én e kéziratot nem láttam. Valószínűleg a szóban levő állításokat bírálta benne Blandrata.

¹⁵² A szóban levő *Tractatus* stb. c. könyv negyedik részének címe: *Theses de justificatione hominis coram Deo exhibitae senioribus Thor-dae 19 Septembris 1572.* Hogy e thesisek csakugyan Sommernek a munkája, azt a rákövetkező *Responsio* és *Confutatio* igazolja.

¹⁵³ I. m. 48--58. lap.

¹⁵⁴ I. m. 59--63, lap. „*Responsio seniorum exhibita Claudiopoli 29 Septembris A. 1572.*“

¹⁵⁵ I. m. 60. l. „Docemus electos perire non posse.“

ságra bocsátotta. E confutatióban méltatlankodva útasítja vissza a *turbator* elnevezést, amivel őt illetik¹⁵⁶ s újólaj 23 pontban bizonyítja állításainak igazságát.¹⁵⁷

E teológiai mozgalmak lezajlása után Parula és Palaeologus eltávozott Erdélyből,¹⁵⁸ Sommer János pedig visszatért a kolozsvári iskola világába.

1573-ban pestisvész pusztított Kolozsváron. A járválynak áldozatul esett Sommer is. Miután helyét más alkalmas tanítóval pótolni nem tudták, a kolozsvári községi közgyűlés 1573 december 10-én, majd pedig 1574 jan. 27-én úgy határozott,¹⁵⁹ hogy Palaeologus állíttassék az iskola élére.

Új állásában Palaeologus hozzálátott határozottan anti-trinitárius elveinek hirdetéséhez. Az Isten egyetlen egy — tanította —, kinek individumában nincsen »multiplicatio«.¹⁶⁰ Krisztus nem Isten, következőleg nem is imálandó s mi csak olyan tisztelettel tartozunk neki, mint

¹⁵⁶ I. m. 72 l.

¹⁵⁷ I. m. 64—81, l. *Confutatio responsionis praecedentis 5. Octobris per F. Sommerum.*“

¹⁵⁸ Palaeologus 1570 november 29-én még nem volt Erdélyben, mert Dávid Ferenc e datummal írja hozzáküldött levelét (közölve: *Landsteiner*: J. Palaeologus. A wieni Józsefvárosi főgimnázium XXIII. értesítője, 1873. 33 - 34. lap.) Ellenben 1571-ben Báthorynak fejedelemmé választása után elhagyja Erdélyt, mint ezt *Possevinus*: Transilvania c. munkájában a következőképen jegyezte föl: Dall' altra parte il Blandrata et Francesco di Davidel ricevuta di ciò una ferita al core, ammutirano per alcun tempo; et colui, it, quale si faceva nominare il Palcologo, uscì subito di Transilvania.“ (*Veress*: Fontes rerum Transylvanicarum, III. köt. 109 és 232. lap.)

¹⁵⁹ A közgyűlési határozatok — közölve *Jakab E.*: Kolozsvár tört. II. köt. 213—214. l. — Palaeologus nevét nem említik, de abból a tényből, hogy később ő nevezetett ki, bizonyosra vehetjük, hogy az ő személye érdekében történt a kétszeri határozat.

¹⁶⁰ A következő (160, 161, 162. sz.) jegyzeteket Palaeologus a kolozsvári unit. főgimn. könyvtárában levő (s Lisznyai Gyárfás másolatában ránk maradt) 966. sz. kéziratos kötetéből vettem: „Patrem esse fontem divinitatis et ordine priorem — papistis est haereticum, nobis falsum. Nam illi negant filium patre posteriore divinitate; nos autem negamus ordine in ea natura, in qua individuorum nulla est multiplicatio.“ (i. m. 112. oldal.) „Esse deum unum et solum et conditorem omnium rerum et restauratorem universorum: facile admittimus.“ (i. m. 90. oldal.) „Symbolum apostolicum jubet credere in deum patrem, in filium redemptorem et in spiritum sanctificatorem.“ (i. m. 125. oldal.)

pl. a királynak.¹⁶¹ A hitnek összes dolgaival szemben liberálisak kell, hogy legyünk,¹⁶² — ami más szóval annyit jelent, hogy cselekedeteinkért mi vagyunk felelősek s üdvösségünk nem a praedestinációtól függ, hanem attól, hogy vajjon Istennek parancsai szerint élünk?¹⁶³ Hunyadi Demeter azzal toldotta meg ez állításokat, hogy a lélek halhatatlanságáról való dogma is képezheti vita tárgyát.¹⁶⁴

¹⁶¹ Károlyi Péternek arra a thesisére, hogy „Filius est verus deus adorandus“ — Palaeologus így válaszolt: „Nego anteccedens, si intelligit adorationem deo Israelis debitam. Diximus enim honorem a deo esse datum Christo, sed ut regi et domini ecclesiae suae, non ut deo creatori universi.“ (i. m. 129. oldal.)

¹⁶² „Estote liberales“ I. m. 145. oldal.

¹⁶³ Dávid Ferenc „*de justitia*“ c. kéziratában (melynek eddigelé egyetlen példánya Palaeologusnak említett kéziratot kötetében a 165 oldalon található) erről így írt: „Controvertitur inter nos, quomodo justificemur et quo jure ad nos vita aeterna pertinet. Nobis scriptura sacra respondet, nos morte Christi redemptos esse, et gratis justificat per fidem absque operibus. Hoc qui negat, certitudinem salutis nostram evertit et pro vero deo idolum substituit.“ Dávidnak erre a kijelentésére Palaeologus ugyanott (i. m. 168. oldal) *Examinatio ad scriptum Reverendi Domini Francisci Davidis de justitia* című munkájában a többi között ezeket válaszolta: „Deus est author omnis justificationis ex misericordia sua condonando peccato; *justificatio illa oritur ex obedientia legis.*“

Hogy Dávid Ferenc az üdvözülésnek dogmáját illetőleg lényegesen más véleményen volt, mint Palaeologus, azt e szembeállítás eléggé igazolja.

Báthori István ezekre a differentiákra gondolva, írta 1572. febr. 18-án Liszthi János veszprémi rom. kath. püspöknek: Az Erdélyben élő protestánsoknak „ez az ő professiójok: akit akarnak, priválnak, akit akarnak öregbitnek. A Krisztus Jézust istenségétől, a szent lelket essentiájától fosztották meg. A gyermekeket kereszttség nélkül üdvözítik és az embert minden büntől megszabadítják úgy, hogy Isten akit predestinált, üdvözül, akit nem, kárhozik, — mert szabad a fazakas a sárral. Azért valamit az ember cseckeszik vagy jót vagy gonoszt, Istentől vagyon; sem szabadsága, sem erejel nincsen embernek.“ (Közölve: *Erd. orsz. gyűll. Emlékek* II. köt. 526. lap.) A főntebbiek után nyilvánvaló, hogy Báthori e magánlevélben a predestinációs lutheranus és főként kálvinista dogmát, — amelyet Dávid Ferenc is elfogadott abban a formában, mint azt Serveto is tanította (*Rest. Christ.* 304 l. és *De regno Christi* 65—66. lap; szösz szerint átvéve Servetoból) — összezavarta a római katolikus egyháznak, valamint a Palaeologusnál (s majd Socinus Faustusnál) megtalálható predestinációellenes dogmával.

¹⁶⁴ Paksi Mihály 1572 dec. 4-én Heidelbergől levelet küldött Simler Josiás zürichi tanárhoz. (Közölve *Miscellanea Tigurina* II. rész 222 221. l.;

Ha ez az antitrinizmus, sőt egyes kitételeiben már tisztán az unitárius állításokat olvassuk, kénytelenek vagyunk — az eddigi egyháztörténeli tanítások ellenére — elhinni, hogy János Zsigmond fejedelemsége alatti szabad vizsgálódás Báthory István uralkodása idejében nagyobb akadályok nélkül folyt tovább. A római katolikus egyház restaurálását sürgető főuraknak legbüzzőbb agitálása sem tudott Tordán 1573 május 24—27-én az országgyűléssel egyebet törvénybe iktatlatni, mint azt, hogy a vallás dolgában innovációt a jövőben sem szabad meg-
tűrni.¹⁶⁵

Maguk az unitáriusok Békésnek trónkövetelő mozgalomához csatlakozva hibásan ítélték meg helyzetüket. Báthoryban a gyűlölködő reakcionárius katolikust látták csupán s ismételten hangoztatott *törvényes* álláspontját a törvényekkel támogatott gyűlölködésnek tartották. Dávid Ferenc 1573 december 27-én azt írja Palaeologusnak, hogy minden nap rosszabbra fordul dolguk, mert vissza-
lyaikkal fölzavarják az egyházat.¹⁶⁶ Ez igaz volt. Van eb-

az ide vonatkozó részt magyarul idézi *Jakab Elek*: Dávid Ferenc Emléke, 206. lap.) E levélben írja, hogy Hunyadi Demeter s még két társa (Pécsi János és Gyulai Pál. Nevüket l. *Tört. Tár* 1891. 508. l.) „Olaszországba mentelük előtt Ebioniták voltak s most a lélek haihatatlanságát kihirdetett vitatételek által ostromolják.“

¹⁶⁵ Az országgyűlés végzését l. *Erd. orsz. gyűl. Eml.* II. köt. 541. l. „A religio dolgát ami illeti, miképen azért ennek előtte elvégeztük volt generalis gyűlésünkben nagyságod idejében és articulusokat beirattuk volt, nagyságod is annak kegyelmesen consentiált és megkonfirmálta, hogy senkit az ő religiójában, melyet szegény megholt urunk idejében tartott, nagyságod meg nem háborítaná, se pedig egymást közülünk meg ne merné szokott és elvégzett terhek alatt bántani, háborítani és senki, akármineműi renden való emker legyen, nagyságod birodalma alatt való avagy külső ember, ez országba avagy Magyarországra a nagyságod birodalma alatt a religióba valami innovációt ne merne valami szín alatt indítani; annak okáért most is alázatosan könyörgünk mint kegyelmes urunknak, hogy az elvégzett articulusokat nagyságod observáltassa meg minden cikkelyében és rendiben, viseljen lelkünkre is gondot és az aféle innovatorokat ne szenvedje közöttünk lenni, büntesse meg azokat; mely dologra nagyságodnak most is, mint annak előtte teljes authoritást, hatalmat adunk.“

¹⁶⁶ Dávid F. levelét *Landsteiner K.* közölte először „Jacobus Palaeologus“ c. tanulmányában. Wien, 1873. 37—38 l. Innen újra lenyomtatta *Jakab E.: D. F. Emléke* II. köt. 15—16. l. Idézett rész: „Nos quotidie in pejus ruimus et nostris concertationibus turbamus Ecclesiam.“

ben a levélben egy mondat, amely dogmatörténeti szempontból megvilágítja a »rendzavaró« titkos aspirációkat. »Igen szeretném — írja Dávid F. — látni könyvedet *de doctrina Ecclesiae*, mert attól tartok, hogy igen sok dologban változtatnunk kell.¹⁶⁷ Ez az első adat, amely Dávidnak Palaeologus unitárizmusa felé hajlását bizonyítja. Báthori István ez új törekvésekkel szemben annyira engedékeny volt, hogy 1574-ben Nagyenyedre zsinatot hirdettetett, hadd tárgyalják meg ő előtte s nyíltan az új tanokat.¹⁶⁸ E zsinat megállapodását nem ismerem.¹⁶⁹

Báthorynak engedékenységet nem tartom a rokonszeny megnyilatkozásának. Az ő vallásos lelkületét egy egész világ választotta el az unitárizmustól. Ellenkezőleg, azt hiszem, hogy neki módjában sem lett volna másként viselkedni. Békés Gáspárnak — tudjuk ezt az okiratokból — oly hatalmas főúri tábor állott mögötte, hogy annak felekezetét kellő megokolás nélkül lehetetlenség lett volna üldözni.¹⁷⁰ Aztán meg az üldözés formáját is szer-

¹⁶⁷ I. h. Metus enim, ne plurima ante actorum nos corrigere oporteat.“

¹⁶⁸ *Pokoly* (Az erd. ref. egyh. tört. Bp., 1904. 256—7. l.) azt írja, hogy 1573-ban az unitárius „egyház seniorai az enyedi zsinaton újból formulázták a hitvallást, hogy a Sommer és Dávid által felvett eszmék miatt az innovatio büntetése alá ne essenek.“ Forrásául „*Usoni—Fosztó Hist. Eccl. I. 188—94 l.*“⁴-t jelölte meg. Én végig néztem ennek az egyháztörténetnek székykeresztúri, a kolozsvári unit. főgimn. könyvtárában s az unitárius püspöki könyvtárban levő példányait, de a Pokoly utalásának helyességéről nem tudtam meggyőződni. Ha mégis Pokolynak igaza volna, ez csak megerősítené azon véleményemet, hogy Báthory alatt voltak unitárius hitviták.

¹⁶⁹ Az 1574-iki nagyenyedi zsinatról a *Kénosi—Usoni-féle Hist. eccl. Unit. I. köt. 236—7. l.*-in (kolozsvári főgimn. pld.) van említés anélkül, hogy a megállapodások szövegét közölné. „Princeps S. Báthori provincialem synodum Enyedinum convocavit Ao 1574, ut Francisci vita et doctrina cognosceretur.“ Az idézett *Hist. eccl.* ez adatról *Haner: Hist. Eccl. 297.* lapjára hivatkozik.

¹⁷⁰ Hogy ez állítás szöszerint igaz, érdekesen igazolja P. *Szántó* István, ki 1574 jul. 15-én P. Mercurian Eberhard jezsuita generalishoz küldött levelében ezeket írja: „Hunc in modum bellicis tumultibus sedatis et hoste domestico eiccto, coepit rursus catholicus princeps (Báthory) animam a d-restaurandam religionem applicare et Blandratae (primum, qui haeresim Trinitariorum in Transylvaniam introduxit, natione Italo, professione medico) sileutium r.dixit, ne omnino aliquid scribere de Sanctissima Trinitate aut disputare praesumeret; *eiicere tamen e regno eum noluit, ne ab haereticis*

fölött bajos elképzelnünk. Az állam és unitárius egyház között ezidőben semmi alárendelő viszony nem volt. Az összes korlátozás, illetőleg ellenőrzés az *innovatióra* szorítkozott. Anyagilag nem függött az egyház az államtól. A papokat vagy a patronus főurak, vagy pedig a városok fizették. A fejedelemnek nem állott sem jogában, sem hatalmában a patronus főurak vagy városok anyagi ügyeibe beleavatkozni. Következően, ha a prédikátorok a törvényes korlátokat respektálták, a fejedelem velük össze nem ütközhetett.

Az unitárius egyházat csak egyetlen módon lehetett sújtani: a patronusok, illetőleg az eklézsiafőnntartó városok anyagi tönkretételével. Békés Gáspárnak 1575 július 16-án Kerelőszentpálon történt csatavesztése ehhez jó alkalmul szolgált. Julius 25-én a kolozsvári országgyűlés az összes Békés-párti főurakat fej- és jószágvesztésre ítélte, még pedig nejeikre és gyermekeikre is kiterjedően; a városok megbüntetését a fejedelemre bízván.¹⁷¹ E határozattal az egyház teljesen ki volt szolgáltatva az uralkodónak. Ha Báthorynak szándéka lett volna üldözni az unitarizmust, a szentpáli csatavesztés s a kolozsvári országgyűlés után szabadon tehetné volna. A hiteles tények azt igazolják, hogy ő ezt nem tette.¹⁷² Nem pedig azért, mert uralkodói politikája — mely a lengyel trónhoz is juttatta — ily törvényteleniségre, éppen taktikai okokból nem vetemedett. Sőt helyett ő volt az, ki az állam patronusi kötelezettségét az unitárius egyházra is kiterjesztette. Főntebb idéztem a Békés-pártiakat sújtó végzésnek szövegét. Eszerint az uralkodó a fellázadt urak vagyonát az államhatalom részére foglalta le. A vagyonnal együtt

tumultus excitaretur, propter promissionem in electione factam.“
(Közölve Veress Endre: Fontes Rerum Transylvanicarum. I. köt. 10. oldal)

¹⁷¹ A notázott főurak névsorát lásd *Erd. orsz. gyűll. Eml.* II. köt. 565—567. oldal.

¹⁷² A szövegben foglalt véleményem további igazolásul még a következőket említem meg. Báthory István 1576 januárjában, tehát a szentpáli győzelme után, mondotta: „a lelkiismeret az Isten dolga, melybe nem avatkozhatok.“ Legmegbecsültebb diplomatája az antitrinitárius Blandrata s a lutheránus Berzeviczy Márton volt.

járt a hozzákapcsolt kötelezettség is. Az unitárius papokat ebben a megváltozott helyzetben sem bocsátották el, sem nem üldözték; ellenkezőleg az történt, hogy a lefoglalt birtokok új tulajdonosai kötelesek voltak a papokkal és egyházközségekkel szemben patronusi jogokat gyakorolni. Báthorynak uralkodói lojalitását éppen az igazolja legbizonyosabban, hogy a szentpáli csata után sehol sem olvasunk az unitárius papság zavargásáról. Azt viszont a megváltozott helyzet természetes következményének kell tartanunk, hogy az 1575-ig nem eléggé tisztázott egyházi szubordináció a legközelebbi országgyűlésen tisztázott. Dávid Ferenc eddig tulajdonképpen a kolozsvári egyházközség esperese volt s püspöki jogai csak nagy általánosságban voltak aktív természetűek. 1576 január 28-án a medgyesi országgyűlésen elhatározták, hogy ezentúl »Dávid Ferenc szuperintendens legyen és ha ő meghal, vagy pedig betegségek vagy, *mi egyéb okból* mutálni kelletnék, hivei mutálhassák és mást szubstituálhassanak *codem autoritate*«. ¹⁷³ Ami más szóval azt jelentette, hogy Dávid mint szuperintendens ezután az államhatalommal szemben felelősséget vállalt az unitárius hiteszméknek a törvényes keretek között maradásáért. Ha e vállalkozásának bármi okból nem tudna eleget tenni, hivei állásából elmozdíthatják. Nagyobb bizonyosság okáért hozzáfűzték: »a religio amiben találtatott, azon állapotban maradjon«. Az országgyűlés előtt a szuperintendens ennek az állapotnak volt garanciája.

(Folytatjuk)

¹⁷³ A teljes szöveget l. *Erd. orsz. gyűl. Eml.* II. 577. lap.

Vallás és művészet.

Irta: Gyórfi István.

Tudom, beismerem magam, hogy vállalkozásom mérészségnek látszik. Rövid felolvasás, értekezés kereteibe próbálok szorítani egy olyan tárgyat, melyről kötetekben sem lehetne teljesen kimerítően írni. Szükségtelen éppen ezért kijelentem, hogy mindent elmondani közelről sincsen szándékomban, lényeges pontokra szeretnék csupán megvilágítóan rámutatni. Azokra a pontokra, amelyekem felfogásom szerint a vallás és a művészet természetszerűleg megértőleg találkoznak. Ezeket a találkozási, metszési pontokat a közfelfogásban hiába keressük. Sőt éppen a köztudatban, vallás és művészet, mint ellenségek állanak szemben. A két birodalom közötti ürt áthidalni annál is inkább lehetetlen, mert egyik sem akar tudomást venni másik önálló, létezési lehetőségéről. Hidat verni én nem is akarok! Célom megmutatni, hogy az a »bizonyos mélység« csak képzelt, hamis feltevés eredménye és a valóságban nem is létezik. Ezt a feladatot pedig, hiszem, ily rövid értekezéssel is betölthetem.

Vannak, mai fejlődésnek indult magas kulturával vádolt korunkban éppen sokan vannak, kik egy költői, munka értékét a papir finomsága, a betű nyomás tisztasága után számítják, kik gyönyörű műalkotásként bámulják a szép arany keretbe foglalt mázolásokát! Miért? mert nem ismerik a poétika szabályait? vagy mert a színnek vegyi összetételeit nem tanulták? Bizonyosan az esztetikában járatlanok? Nem bizony! Akármely műalkotás szépségét, becsét megértheti bárki is mindezen furcsaságok beidegzése nélkül is, ha, amint mondani szokták, van műérzéke. Azaz, ha művelt lelke megérzi egy más teremtő lélek megnyilatkozását, annak célját és értékét.

Éppen így sokan vannak, kik a vallást még ma is bizonyos külsőséges előírások, rájármozások betöltésében tudják és keresik. Nem csak, de tiltakoznak minden más feltevésével szemben. A konfessziók és egyházi törvények szövetében keresik a vallást, a kép keretben s szent borzalommal borulnak le a ravasz kiszámítás, a hatalmi önzés kézi hálványai előtt. Szegények. Bizonyosan soha sem tanították őket egyetemes egyháztörténelemre, nem értik a teológiai tudományok magas, fenséges tanait, sohasem hallottak egy transzszendens isten-fogalomról? Dehogy! Nem itt van a hiba! Nem ismerik s nem ismerték a vallást magát soha. Kivülről bámulták, kivülről szidták és bírálgatták azt, amit csak belülről lehet megérteni. Mert aki a vallást a külsőségben, teológiai tanításokban kereste és akarja megtalálni: soha meg nem találja. Aki önmagát nem ismeri, önön lelkében nem érezi Istenét, annak vallást a teológia doktorai soha sem fognak adni.

Igen sok függ éppen ezért s minden azon fordul meg, hogy milyen nézőpontból vizsgáljuk a vallást és a művészetet. Nézhetjük kívülről, felületesen s akkor romlandó, muló dolgok halmaizát látjuk magunk előtt; erkölcstelen-ségre, érzékiségre csábító meztelen alakokat, természet utáni puszta másolatokat, technikai ügyességet vagy nevetéséges ceremoniat, dogmát, avult hagyományokat. Ha azonban belülről nézzük ugyanezeket, eltűnnek a lényegét kutató szemünk elől, a muló, a romlandó formák és látni fogjuk a szellemet, mely felöltözik és kifejezést keres. Látni fogjuk, hogy a megnyilatkozási formák különbözők, eltérők, sőt ellentétesek is lehetnek, hogy meg van a művészetnek és meg a vallásnak is a maga sajátos megnyilatkozási birodalma, de a lényeg azért mindkettőnél ugyanaz. A művészet és vallás egymást illusztrálják, egymást teszik érthetővé. A művészet és a vallás kiváltságos feladata, hogy az egységet különbségekben nyilvánítsák, legyen az az egység akár valamely vallási életelv, akár a szépnek megértése.

Ami most már a művészet és a vallás szükségességét illeti, kérdezhethetők Hegellel, hogy: »Mi szüksége van az embernek arra, hogy művészi munkát alkosson?« Mi szük-

sége van a vallásra. A kettős kérdésre Hegelnél meg is találjuk a választ: »A művészi«, a vallási megnyilatkozás kényszerűsége, az ember azon racionális impulzusában rejlik, mely szerint mind a belső, mind a külső világot, mint tárgyat a maga szellemi tudatosságába emeli, amelyben aztán saját énjét ismeri fel. Ezért a művész munkája a saját munkája! Ezért az ember vallása, az övé, a sajátja. A művész műveiben, a vallásos ember imádkozásában, hiuságból, képmutatásból nem másokkal közöl, akar közölni valamit, hanem önmagát önmagával és pedig azért, mert ez a közlési vágy *emberi* tulajdon.

A művész munkája, az ember vallása, éppen ezért, ha bizonyos szempontból vizsgálva belső látás külső megnyilatkozása, valóságban nem pusztán egyéni és személyes, érzelmek kifejezése, hanem inkább egy teremtés, mely, ily módon foglalja el helyét a valóság birodalmában. A vallás és művészet az emberi lélek tevékenysége. Tevékenységei, megnyilatkozásai az embernek, mint személynek. Maga a személyiség fogalma szorosan megkülönböztetendő az egyéniség fogalmától, amennyiben minden személyiség az egyéninek és az univerzálisnak egysége. Egy személyiség sem lehet pusztán egyéni, mert akkor nem tudnók megkülönböztetni magunkat másoktól és nem ismerhetnők önmagunkat, mint egyéneket. Minden egyes személyiség annyiban személyiség és értéke annyiban van, amennyiben az egyes személyiségen felül álló univerzális élet és principiumok kinyilatkoztatási mediumává vált. Mindamellett azonban, amint a személyiségben közös általános és univerzális elemek felismerhetők kell hogy legyenek, épp úgy van a személyiségben valami, ami unikum s kizárólagosan magában álló. Természetszerűleg következik most már ebből, hogy a művészet minden egyes alkotása, minden ember vallása egyedül álló, unikum és kvalitásában, nem kvantitásában különbözik minden más nagy művészi munkától, minden más ember vallásától. Igen téves tehát az az állítás, hogy csupán egy rendszer lehetséges, mely megoldhatná a világegyetem problémáját, amely létrehozhatná az abszolút szépet és igazat, avagy egyetlen vallás, mely üdvözíthetné az embereket. A vallás és művészet személyi kérdés és korunk természet-

tudományi izű mindent uniformizáló, általánosító törekvése hamis útra vezet, téves fogalmakat szül azokat illetőleg.

Amint a tudomány a fizikai világot tanulmányozza, felfedezi, hogy az egyformaság, az egység uralkodnak a jelenségek és tünemények túlnyomó részében. A tudomány legfőbb vágya így, egy folytonosan szélesbülő általánosítás alá ölelni az összes élett folyamatokat és elemeket. Az általánosítás folyamatát a materiális világban a tudománynak oly nagy mértékben sikerült keresztül vinnie, hogy igen sokan hasonló módszert visznek bele a személyiség birodalmába is és ugyanolyan eredményeknek néznek elébe. Ennek a kísérletnek a következménye az, hogy a személyiség annyira lényeges multiplicitását és változatosságát figyelmen kívül hagyják. Pedig a személyiség benső változatossága éppen nem volna lenézendő csak azért, mert a természettudomány merevségével és egységesítő módszerével ellentétben áll. Az ellentét ott van az életben s nekünk foglalkoznunk kell azzal, nem pedig tagadnunk létezését.

Könnyen megtalálhatjuk a valóság fizikai és személyi birodalma között fekvő ellentétet. Megtalálhatjuk abban a tényben, hogy míg a fizikai világ beható tanulmányozása egyformaságra, törvényszerűségekre vezet, addig a személyi vizsgálata növekvő multiplicitást és változatosságot tár elénk. Hogy ez a változatosság mennyire lényeges és állandó, mutatja az, hogy a fejlődés magasabb fokára fokozottabb mértékben nyilatkozik. Különös sajáttsága éppen az alsóbb népfajoknak, ember típusoknak, hogy mind személyiségükre, jellemükre, mind arcvonásaikra nézve inkább hasonlítanak egymáshoz, mint azt a fejlettebb fajoknál tapasztalhatnók. A fejlődés leggazdagabb eredménye éppen a személyek végtelen multiplicitásában, a lelkek és jellemék kimeríthetetlen változatosságában van.

Azonban nem csupán a természettudomány, hanem igen gyakran a filozófia is háttérbe szórítja a személyiség sajátos függetlenségét. Ugy tünteti azt fel, mint az abszoltnak muló mozzanatát. Tagadja a személyiség valóságát, független voltát. Egy abszolútumot ismer csupán, ki él és munkálkodik, mi és a mi életünk csupán az ő életé-

nek érverései. Ez a feltevés azonban felejtetni látszik, hogy minden egyes személyiség sajátos, individuális elemei is ép oly valók, mint a benne lévő univerzális elemek. Minden személyiség nem csupán más személyiségek tárgya, hanem a sajátosan maga életével, jellemével alanya önmagának. A kizárólagosság épp úgy jellegzetessége minden egyes személyiségnek, mint a bensőség. Függyünk bár Istentől életünk miatt, legyenek bár egyetemesek az ész principiumai, legyen bár szoros a kapcsolat Isten és az emberi lelkek között, azért ha egyszer egy emberi lélek életre kel, személyisége saját lényegét, saját akaratot teremt és független önállóságát és kizárólagosságát soha teljesen lerontani nem lehet. Minden személyiségnek meg van a maga érzelmi, gondolkozási és cselekvési központja, hová erőszakos rombolás nélkül bejutni senkinek sincs hatalmában. Személyiségek világát általános, univerzális elemekből sem a priori, sem a posteriori megalkotni nem lehet. Minden ilyes kísérlet pusztá, kiellen világba vezet, mely alig emlékeztetne a mi gazdag és változatos mindennapi életünkre.

Bármilyen szoros kapocs fűzőn össze két személyt, az még is kettőnek az egyesülése és nem egybe olvadása. A legtökéletesebb egyesülésben is, mindenik személyiség megtartja a maga függetlenségét és különültségét. Ez az eset áll fenn akkor is, amikor nem személyiséggel, de Istennel egyesülünk és amikor azt mondjuk: »Tédd, hogy a mi akaratunk tiéd legyen«, már kifejeztük, hogy saját akaratunk van, mely nem az Istené. Személyiségeket eggyé olvasztani annyi, mint megsemmisíteni valóságukat és kifosztani az életet minden komoly jelentőségéből.

Az egyes személyek leronthatlan különültségében van az élet legmélyebb jelentőségének gyökere. Ilyen személyiségek jelölhetnek új életútakat, teremthetnek műremekket, hatalmas művészi alkotásokat, az ilyen személyiségek igazán emberek, vallásosak, koruk prófétái. Művészek, próféták, kik életet teremtenek maguknak s maguk irányítják életük folyását. Aki erre sem képes, lesülyedt a dolgok színvonalára, amelyeket kívülről igazgatnak, kívülről kormányoznak. Hozzá tartozik az ember méltóságá-

hoz, hogy belülről őrizze ellen ön-ön magát. Ez alól nem kivétel az az eset sem, ha az a külső ellenőrző hatalom maga az Isten is. Valamíg saját belső elhatározása alapján fogadja el valaki, mindaddig élettelen fabáb. És mit nem teremtettünk fabáboknak, nem még Isten fabábjaiknak sem. Hiába tanítják a vallást, hiába magyarázzák, prédikálják a hatalmas Istent, mindhiába, ha én meg nem kapom őt, meg nem érzem önlelkemben, ha önként lelkem vágyódásának kielégítésekép el nem fogadom rendelkezéseit.

Miért unikum, miért önértékű önmagában álló hát minden műalkotás, minden igaz vallás? Ugye, mert egy sajátos, egy független személyiségnek az alkotása? S ha ennyire egy forrásra vezethetjük vissza mind a művészetet, mind a vallást éppen lényeges, jellegzetességeiket tekintve, csodálkozhatunk-e egy magasabb, tisztább világban élő művészen, ki a vallást és a művészetet azonosnak látta. »Költő, festő, zenész, szobrász, ha valaki egyik sem, ezek közül, nem is keresztény« — mondja *Blake*. »Jézus az apostolok, a tanítványok mind-mind művészek voltak«. Igen, mert a művész, amikor nagy munkáján dolgozni kezd, alakjai, vagy jellemei csak halvány körvonalakban állanak látomásában. Csak amikor lelke a végtelennel érintkezik, hozhatja életre tökéletes alkotását. Jézusnak, a tanítványoknak a lelke is telve volt látomással. Az ő lelkük is a végtelennel érintkezett, amikor egyéni lelkük, személyiségük formát adott az Isteni sugallatnak a szeretet munkáiban.

Azért hiszem, sokan még ezek után sem fognak hinni a művészet és vallás testvériségében. »Hisz a művészi hajlam — mondják — egy különös tehetség, rendkívüli tulajdon, a vallás pedig minden ember természetes öröksége.« Lehetséges, hogy úgy van, ha felületesen, ha kívülről vizsgálódunk, de a valóságban nem minden, sőt igen kevés ember ismeri a vallási élet titkát. Viszont minden igaz ember lelkében, minden személyiségben ott van a rejtett képesség, amely ha művészi munkát teremteni nem is tud, de azt megérteni tudja, helyesen és igazán. Másfelől hogy egy munka művészi legyen, egész emberre, egy em-

ber teremtő erejének osztatlan egészére van szüksége, mert csak így érintkezhetik a dolgok isteni lényegével. Minden emberi tevékenység ezért, ha tökéletes akar lenni, vallásos is kell, hogy legyen, vagyis: ami az ember az univerzumnak, az a művészi munka az ember életének: egy második mikrokozmosz, az élsőben.

Azok után, amikor a személyiségről, a személyiségnek a művészetben és a valláshoz való sajátos viszonyáról röviden emondottunk, teljesen tisztá képet kaptunk a művészet és vallás egymáshoz való viszonyáról is. Bátran nézhetünk szét elfoglalt álláspontunkról és nem lesz nehéz hibáinkat, előzetes féltéértésen alapuló tévedéseinket magunknak korrigálnunk.

Hányszor megesik, hogy valamely műalkotást lebirálunk. Kifogásoljuk, hogy nagyon is képzeleti körben mozog, vagy hogy túlságosan reális másolata az életnek, az élet dolgainak. Feledjük, hogy egy nagy művészi alkotást meg nem értünk, ha bármiféle más szempontból vizsgáljuk, mint ami az övé, sajátja. Egy költemény, egy kép, egy szimfonia magában egyedül álló. Egy kép vonzó értéke a négy sarkán belül található fel csupán. Világosságot sem nem kölcsönöz, sem vissza nem ad, fénylik a saját világosságában. Mert amint a természettudomány merevségét, törvényszerűségét be akartuk vinni a személyiség birodalmába, épp úgy a tudomány mértékét akarjuk alkalmazni a személyiség alkotásaira: tudományosan matematikailag, történeti szempontból veszünk vizsgálat alá művészeti alkotásokat. Minél többet tartalmaz ezekből az elemekből valamely művészi munka, annál kevésbé művészi. Vajjon nevezhetjük-e éppen ebből a szempontból ítélve művészetinek a modern impresszionista irányzatot, mely elemeire bontva művészi alkotásokat, a vonalait, a geometriai metszeteit teszi részleges tanulmányozása tárgyává?

Nehogy azonban bárki is félreértsen és a tudományról a vallás és művészetrel szemben elmondottakat, előbbi lekicsinylésének vegye. Hisz célom a kibékítés, az ellentétek elsimítása, nem pedig kiélezése. A tudománynak is meg van a maga értéke, sőt még a művészettel és vallás-

sal kapcsolatba is hozhatjuk, ha az életet állítjuk oda közbenjárónak közéjük, mert hisz elmondhatjuk, hogy valamennyien az életről való tapasztalatainkat, tudásunkat bővítik, gazdagítják. A tudomány a dolgok elvont világában jár, ok és okozati, térbeli és időbeli viszonyaikkal foglalkozik. Ami sajátos, subjektív viszonyainkkal, a dolgokhoz, a világhoz és az élethez — a tudomány már nem sokat törődik. E viszonyok megértése már a művészet és a vallás feladata. A művészet a világról érzéseinket, a vallás a világ és Isten kapcsolata nyomán fakadó érzéseinket fejleszti, tökéletesíti. |

A tudomány igazsága a fejhez, a számító észhez beszél. A művészet, a vallás szeretnek az érzelemre építeni. Bár a tudomány és művészet együtt keltik bennünk az érdeklődést a világ és az élet iránt, de a művészet az, mely nemesíti, mélyíti belátásunkat az élet titkaiba. A művész mindig ragaszkodik tárgyához, ragaszkodik, mert szereti, szereti mert meg akarja mutatni, hogy szép az élet. Szép és ha egy tökéletes világban nem élhetünk is, a lét mindig jobb a nem létnél. A művészet kibékít a világgal, értéket ad életünknek akkor is, ha a mostoha, nehéz körülmények miatt szenvednünk kell.

A művészet paradoxona: észszerű, de még sem elmélkedő, érzéki és még is racionális, emociós ítélet. Éppen ezért a valódi művészet nem visz az ábrándok világába, nem egy szemkápráztató lünder világot varázsol látó szemünk elé, hanem megmutatja való világunkat, amelyben élünk. És itt van a különbség a klasszikus és modern, a reális művészet között: amaz egy megszeppített világot állít elénk, emez a tényleges világot, a tényleges világnak szépségeit.

A vallás, láttuk sokban azonos a művészettel, sőt még azt is el mertük mondani, hogy lényegileg testvérek, forrásilag egyek. Nem is különbözőségekre, inkább a kettő közötti élesebb disztinkció lehetővé tételére hozzuk fel a következő értékes ítéletet, mely szerint a »vallási apologétika elégtelennek látszik, amikor azt a benyomást kelti, hogy a vallás igazsága tisztán művészi igazság természetével bír, míg viszont a művészi híralat célját févesztette, a

mikor valamely művészi munka lényegeképen vallási jelentőségét fogadja el.« Azt a különbséget azonban, mely szerint sokan szétválasztják a testi, érzéki és szellemi, illetve a művészeti és vallási alkotásokat, mi nem fogadjuk el. A vallás legtöbbször éppen érzelmi úton, az érzelmek gazdag világának közvetítésével közeledik a szellemi világhoz és ezt teszi a művészet is. A vallás kibékít a világgal, viszonyba hozza a végezt a végtelennel, a noumenont fenomenonná teszi. Híába! Őket egymástól elválasztani lehetetlen. Mindkettő szükséges, mindkettő nélkülözhetetlen. A művészet megmutatja a világot, mint jót, mint esztétikai szempontból szépét. A vallás megérteti veünk, hogy a világban levő rossz, mélyet a művészet ritkán vesz észre, egy szebb, egy nemesebb és tisztább világ felé mutat, a mi egyéni lélkünk birodalma felé. Nem kutatnak, nem keresnek, kijelentenek. Kinyilatkoztatják azt, ami már ott van benne a világban, az életben. »A művészet nem művészesít. Tükröt tart a természet, az élet elé és feltűnik benne annak szépsége. A vallás nem feltalálja, csupán megtalálja Istent és legmagasabb alakjában megtalálja őt mindenütt.* Milyen nevetséges, milyen lehetetlen erőlködése a különböző felekezeteknek, amikor mindenikük külön speciális, csak egyedül való, igaz Istent akar teremteni a maga számára. Mintha bizony Isten lehetne más is, mint Isten. mintha lehetne őt másképp is érteni, mint Istent. Pedig lehet! Lehet, de csak akkor, ha meghamisítjuk a vallást, amikor szent számítással le akarjuk mondani az embereket az élet jogáról, amikor megtapodva az életnek szentségét, kirugjuk lábaink alól a földet és gyáván és nyomorultan jajveszékelve tárjuk ki karjainkat: »adj uram egy mennyei birodalmat, paradíszomat, hol tétlenül, ön-akarat, lelki erő nélkül élhessünk, boldogan, tunyán, lomhán«. Így vánszorog, így nyögdéssel az emberek milliója s megdöbbenhet-e lelkünk, ha közénk sújt az Ur sújtoló, verő korbácsával, mert erősnek, mert tudatosnak, emberinek akarja látni újra gyáva, vallástalan bigott emberét. Vallástalan, igen! Mert a való vallás, az életnek vallása.

* Henry Jones: Idealism as Practical Creed. 127. l.

Fénye megvilágítja világunkat, fellebbenti a takaró leplet elfödött részeiről és magasabb értéket ad a közös élet közös kötelességeinek. Megmutatja, sugalmazza, amiket tennünk helyesebb és lassanként cselekvési körünkön kívül maradnak olyan dolgok, melyek nélkül könnyen ellehetünk. A vallás nem új viszonyok, nem új szervezetek létrehozásán fáradozik, nem ír elő új kötelességeket sem. Nincs az élettől elkülönített köre, de új jelentőséget ad életmunkánknak, új intenzitást életcélunknak. Éppen így nincs külön elszigetelt világa a művészetnek. A művészet szép, a vallás Istent keres és talál mindenütt.

Művészet, erkölcs, vallás: néző pontok, kilátási magaslatok, amelyekről a szellem a létet szemlélheti. Ez a nézőpont, ez a meghatározó elem a szellem világában, amint, hogy korlátozó és elhatározó egy tájképben. Művészet, vallás eszmények mellett tanuskodnak, egyazon elv valósulásáért küzdenek. Sokszor különbözőek, ellentmondók a módszereik, de annál gazdagabb a harmonia, melyet munkájukkal létrehoznak.

Vallás és művészet mai napig ellenségek voltak s ma is azok a hamis felfogásban, amikor nem értik meg, amikor félreértik önmagukat és hivatásukat. Ma mégis közel állanak egymáshoz, ma megérthetik, ma megértethetik az élet értelmét és pedig annál inkább, minél inkább a szellemi oldaláról nézik azt.

Bár ma is van művész, ki csupán üzletet lát a művészetben, költő, ki »üres napnak tétlen éneklője«. Vannak egyházak, melyek szervezeteik törhellen szabályait, a múlt hagyományainak nehéz súlyait rakják a vágyódó emberi lelkek repülő szárnyaira. De vannak prófétai lelkek, kik sóvárogva törnek, szenvedve küzdenek egy élet, egy harmonikusabb élet után. Művészi prófétai lelkek hirdetik, hogy az embernek lelke telve van szellemi jelentőséggel. Az élő embernek, élő lelke. Mert az ember nem kivétel a nagy egészből, nem pótlék, oda akasztva egy holt világ tetemére, hanem szerves része a nagy, a fejlődő univerzumnak.

Igy emlékezzünk, így beszéljünk a próféta szellemével. Így a szabadon gondolkozás ékes palástjával vállainkon, így hívjuk a három századdal ezelőtt meghalt Dávid

Ferenc örökké élő lelkét. Beszéltem a művésze-tről, a vallásról, a művészet és a vallás egyéni személyi értékéről. Beszéltem úgy, avval a meleg lelki megilletődéssel, amint éreztem: egy hatalmas személyiség, egy hallhatatlan prófé-tai lélek szellemi varázsát. Reá emlékeztem, visszahoztam képzeletemben küzdését, nehéz haláltusáját, melyet vivott az ember vallásáért, vallásért, mely nem egyházak, nem dogmatikus szervezetek vallása, ha még annyira liberáli-sak is, hanem az én, a te vallásod, az embernek tiszta, szabad hite, »mely Istennek ajándéka« s önlékünknek meg-értése. Reá emlékeztem, leírt gondolataimat átéltem lel-kemben, átéltem, hogy merevségük olvadjon fel egyénisé-gem melegségében, hogy ne lehessenek mesterkéltek, hogy kapják vissza eredeti természetességüket.

Dávid Ferencről emlékezem! Látom vallását, látom mint egy fenséges művészi képet, egyéni lelkének saját-ságosan nagy alkotását. Mi a nagy alkotáshoz rámát, kere-tet készítettünk: egyházat szerveztünk, felekezetté tömő-rültünk. Három százados a hallhatatlan alkotás! Nézzétek meg ma milyen! Előttetek áll keretében. Homályos, szín-telen a kép! Határozott vonásai elmosódtak s csodálkoz-nunk rajta nem is lehet. Három századon keresztül fényo-sítottuk, csiszoltuk a keretet, mert nem tudjuk, mert nem akarjuk teremő egyéniségünkben azt az elmosódott ké-pet újra teremteni.

A vallást, a művészetet tanítani, magyarázni tudjuk, de átélni, de megélni azt eleven világunkban nem!

A vallás és művészet viszonya, próféták, nagy réfor-mátorok munkája másra tanít. Megtanítanak, hogy az élő lelkét, a hitet, az életet megkötni nem lehet, nem lehet még a múlt nagy prófétáinak liberális rendelkezésével sem, nem mert ők a múltban éltek s nem adhattak irányítást egy ismeretlen magasabb fejlődési foknak. Mi, a jelennek élő, eleven lelkű munkásai, mi, egyedül mi irányíthatjuk a je-lennek velünk fejlődő életét és akkor, csak akkor követjük a múlt nagylelkű apostolát, ha mi is prófétái leszünk ko-runknak s megtaláljuk úgy mint ő, világunkban a szépet. a jót, az örök Istenséget.

Az életeszmenyról.*

Irta: dr. Gál Kelemen.

A munkára készülő új esztendő küszöbén szeretettel üdvözlünk benneteket. Örülünk, hogy jó egészségben, friss munkakedvvel nagyobb részt visszatértetek a két hónappal ezelőtt elhagyott, azóta csendes, most már megélénkült falak közé s azoknak a helyébe, akik elvégezték már tanulmányaikat, vagy akiket másfelé vezetett szülőik akaratára és a sors, új arcok új reményekkel s munkára kész elszántsággal foglalják el. Legyetek mindannyian atyáit szeretettel üdvözölve. Adjon Isten nektek jó egészséget, kitartó szorgalmat és munkakedvet az új évben s áldja meg minden munkátokat, amit az ő nevében kezdetek el, sikerrel és eredménnyel.

A viszontlátás első alkalmát használjuk fel arra, hogy elmélkedjünk *az életeszmenyről, az életideáról.*

A mi világhírű költőnknek, Petőfinek, *A négyökrös szekér* c. költeménye jut eszembe, mikor e kérdéstről gondolkodom. A költő egy társasággal négy ökrös szekéren utazik holdvilágos éjjel. A társaság tagjai énekelnek, beszélgetnek. A költő ábrándozva fordul Erzsikéhez:

Ne válasszunk magunknak csillagot? Miért?

„A csillag vissza fog vezetni majd
A mult időknek boldog emlékéhez,
Ha elszakaszt a sors egymástól minket.“

Én is azt kérdezem tőletek, kedves ifjú barátaim: Ne válasszunk magunknak csillagot? Nem azért, amiért a költő, hogy a mult boldog emlékeihez visszavezessen. Hiszen nektek még nincs multotok, csak boldog jelenetek

* Iskolai évet megnyitó beszéd.

és bizonytalan jövőtök. De hogy ez a jövő minél szebb, minél rózsásabb és csalódásoktól minél mentesebb lehessen, válasszunk magunknak csillagot, amely az eltakart és sötét jövőndőbe bevilágítson s földi vándorlástok útjait kijelölje. Válasszunk magunknak vezérlő csillagot, melyre függesztve csüggedetlenül szemeinket, oly biztosan célhoz jussunk, mint hajdan a napkeleti bölcsék. Ez a csillag lesz életünknek célja, melyet magunknak kitűzünk, amely törekvéseinket irányítja, amely összes cselekedeteinket e cél rendszerébe szervesen beállítja s ahhoz alkalmazza. Ilyen cél nélkül nem élhetünk; ilyen cél nélkül összes cselekedeteink, egész életünk a sötétben való terv- és célnélküli tapogatózás, hányódás-vetődés volna. Ez a cél nem kívülről, tőlünk függetlenül van adva, hanem önmagunk tűzzük magunk elé s éppen azért további beszélgetésünk során nevezzük azt *életeszmenynek*. Az eszménynek olyannak kell lenni, amely önmagában, minden mástól függetlenül becses és értékes, amely becsét és értékét nem kölcsönzi semmi mástól, sőt önmaga értékét ráönti egész életünkre s annak minden mozzanatát, mely e cél szolgálatában áll, értékessé és becsessé nemesíti. Ennek az eszménynek olyan életcélnak kell lennie, a melyért érdemes élni és mindenünket feláldozni, még az életet is, mert enélkül még az élet sem lehet értékes. Ez az eszmény tehát az élet fölött áll, mert az élet célját ez mutatja s csak ez ad értelmet az életnek.

És valóban ezt keresték minden időben az emberek, midőn életük végső céljáról gondolkodtak és elmélkedtek. Azt keresték minden időben: mi adhat értéket életünknek? Mi ez az eszmény, mely után törekedve küzdelmek és szenvedések megérik a fáradságot; vagyis, melyik az az élet és törekvés, melyet megélni igazán érdemes.

Az embereket abból a szempontból, hogy minő életeszmenyeket tűznek maguk elé, vagyis hogy mit tartanak valóban becsesnek és értékesnek, amiért érdemes futni, fáradni és szorgalmaskodni, három nagy csoportba oszthatjuk.

Egyik csoportba tartoznak azok, akik *az élet célját a gyönyörben, az élvezetekben* keresik és vélik felta-

lálni. Ezek szerint az a cselekvés és élet helyes, amely a legtöbb és legnagyobb gyönyört hozza létre. Hogy ez a felfogás nem helyes és nem emberhez méltó, mutatja az, hogy vannak olyan élvezetek, melyek csak aljas és erkölcstelen eszközökkel szerezhetők meg. Ezekről pedig mint emberi méltóságunkat lealázóktól utálattal és megvetéssel fordulunk el. Gondolatok csak a történelem ama dicső jeleneteire, midőn a hős a jóllét és élvezet s az ezernyi szenvedés és a kereszt gyötrelmei közül habozás nélkül az utóbbit választja. Miért? Mert az élvezetet minden egyéb árán nem tartja értékesnek. Hiszen vannak, akik az evést és ivást legtöbb jónak tartják; de li tudjátok, hogy ezek csupán eszközök az élet és egészség fentartására, hogy magasabb célok szolgálatába szegődhessünk. Ezeknek az embereknek a gondolkodása már kiindulási pontjában hibás, mert abból a föltevésből indul ki, hogy minden emberi cselekedetnek rugója és célja valami kellemesnek a keresése és a fájdalom kerülése.

Egy másik csoportba tartoznak azok, akik *a boldogságot* tartják az élet céljának. Egy híres angol gondolkodó, Herbert *Spencer*, úgy fogalmazta meg ezt a létezt, hogy az élet célja *a lehető legtöbb embernek a lehető legnagyobb boldogsága*. Úgy-e észreveszitek, hogy ez az álláspont már sokkal magasabb és sokkal nemesebb s emberhez méltóbb gondolatot foglal magában. S mégis azt mondom nektek, hogy nem ez az élet igazi célja.

Hogyan? kérditek, hát nem helyes és nem jó életünk olyan berendezése, cselekedetünk olyan iránya, mely a lehető legtöbb embernek a lehető legnagyobb és erősebb boldogságot biztosítja? Ellenmondásnak látszik s még sem az. Mert nem minden boldogság értékes; hanem csak az, mely az emberhez méltó; ellenben nem becses az oly boldogság, melyhez erkölcstelen eszközökkel jutottunk. Ez a felfogás is az emberi méltóság fogalmán szenved hajótörést; mert az emberi méltóság kívánja, hogy a boldogságot valami felülről megerősítse, szankciónálja. Tehát a boldogság is csak viszonylagosan, nem abszolúte, nem önmagában becses és értékes. Ha pl. boldogságon a megelégedettséget értem, csak az a boldogság helyes,

mely a nyugodt, tiszta lelkiismeretből fakad, szóval, a melyet megérdemlünk. Az a boldogság, melyhez a jó sors vagy az emberek ingyen kegyelméből jutunk, nem lehet valóban értékes és becses s ezért életcélul ez sem tűzhető ki.

Ebbe a csoportba tartoznak azok az emberek s napjainkban ilyenek vannak a legtöbben, akik az élet célját a *hasznos cselekvésben* látják. Egy példa megvilágítja előttek ennek a gondolatnak igazi értelmét. Az ország behálózása vasúttakkal, a folyók hajózhatóvá tétele, ellátása hidakkal, az országútaknak jókarbantartása, a posta- és telefonhálózat kiterjesztése az egész országra, a végekre, a villanyos erőnek felhasználása az emberi élet kényelmesebbé, szebbé tételére, mindez kétségtelenül szükséges és hasznos dolog. De képzeljétek el mindezt az emberek társasága nélkül. Van-e ezeknek önmagukban, függetlenül minden másától értékük? Nem veszíték-e észre, hogy mindez nem öncél, nem önmagáért van, hanem miérettünk, hogy a közlekedés gyorsabb, biztosabb, a kereskedelem, ipar és közgazdaság élénkebb, az élet fizikai feltételei könnyebbek legyenek. Tehát mindez csak eszköz. Mire? Végelemzésben nem egyébre, mint az önfentartásra. Tehát a hasznos cselekedet értéke attól függ, hogy önérték-e az a cél, amire szolgál. Ez a cél az önfentartás, ez pedig nem önérték, mert a természetben sehol meg nem valósul, hiszen tudjuk, hogy sem ember, sem állat, sem növény fenn nem marad örökre. S el tudtok képzelni, úgy-e, olyan helyzetet is, amelyben kívánatosabb a halál az életnél. Hiszen jobb nem élni, mint becsstelenül élni. Mindezekből következik, hogy a hasznosság nem végső érték; mert nem az önfentartás maga az érték, hanem az, ami benne megvalósul, azaz a tartalom, a minőség.

A harmadik csoportba azok tartoznak, akik az élet célját a *értelem kinüvelésében*, szóval a *tudásban* látják. Most már azt gondoljátok, hogy íme, megérkezünk ahhoz a ponthoz, amit kerestünk, ami az élet valódi célját elénk tárja, ami rugót ad törekvéseinknek.

Tévedtek, még mindig nem vagyunk a célnál, annál

az önértéknél, ami az életnek értelmet ad. Mert az értelem, a tudás önmagában még nem értékes. S ezt rögtön megértitek, ha arra gondoltok, hogy hányan vannak ma nagyon intelligens, művelt, szakképzett emberek, kiknek elméje úgy vág, mint bicskáitok solingeni pengéje, de akik tudásukat, szakértelmüket mások megkárosítására, megcsalására, tönkretételére használják fel. Tehát van, kell lennie egy magasabb, önálló, független értéknek, mely mind az említetteknek értelmet ad és viszonylagos értéküket meghatározza. Ez nem más, mint az *ethikus cselekvés, mely a jó, a nemes telkületből foly.* Lehet valaki még oly képzett is, tömve lehet feje a tudásnak, az ismereteknek rengeteg halmazával, lehet a legkitünőbb ember a maga szakmájában, ha lelke sívár, hiányoznak belőle a jóság, igazság, önzetlenség, szeretet és tisztelteteltelte érzelmek, olyan ő, mint a cifra koporsó, amely romlást, pusztulást hord magában, olyan ő, mint a zengő ére és pengő cimbalom. S hogy megértsétek a tudás és a jóság közötti rangfokozatot, egy kérdést intézek hozzátok: mit gondoltok, minek örülnének szüleitek jobban: ha elsajátítanátok a világ minden tudományát s lélekben gonoszokká, sikkasztókká, panamistákká válnátok? Vagy pedig: megmaradnátok jelenlegi kis tudástokkal, szűkörű ismereteitekkel, de lélekben nemesednétek s meggazdagodnátok a cselekvés és az akadás erkölcsi irányában.

Tudom, hogy kissé túloztam az ellentéteket. De csak azért tettem, hogy jobban megértsétek a viszonyt a tudás és az erkölcsi cselekvés között. Ez a viszony sokszor egyenes, de nem mindig és nem szükségképpen. Azt teszi ez, hogy a szakképzett, tudós elme nem okvetlenül és nem mindig becsületes is. S ha választanom kell a kettő közül, akkor feltétlenül az utóbbit választom, mint amely önérték s becse és értéke nem függ semmi másról. *Az értékek rangfokozatában tehát nem a tudás, hanem az igazi erkölcsiség, az ethikus cselekedet áll legfelül.* Ez az életeszmény, amely az életet a jó gyakorlásának barázdájába állítja bele, hogy minden fordulóval inkább megvalósítsa az eszményből folyó követelményeket. Ez a helyes, az emberhez igazán méltó életcél,

melyért egyedül érdemes az életet megélni, mely fölemel és mindig új törekvésekre lendít, mert önmagunk tűz-zük magunk elé, nem valami külső erő és hatalom kényszeríti ránk. Az a mi hivatásunk, hogy az erkölcsi eszményt valósítsuk meg viselkedésünkkel; ez adja életünk célját, abszolút értékét. Ennek a megismerése megsza- badít minket attól a modern embert kínzó nagy aggo- dalomból és tépelődéstől, hogy mivel a valóság megis- merésére képtelenek vagyunk, bizonytalanságra volnánk kárhóztatva azokra a kérdésekre nézve is, melyek a leg- főbb jóra, a kötelességre és erkölcsre vonatkoznak. Ez a belátás világosságot gyújt korunk értékelésének megalapo- zatlan, egymással sokszor ellentmondó zürzavarába, a mely a kiforratlan gondolkodású embert megzavarja, né- zeteiben megingatja, értékítéleteiben habozóvá, tétovázóvá teszi.

Veszíték-e észre, kedves barátaim, hogy az életesz- mény teljesen *egyéni* alkotás, melyen az *egyén* lelke tel- jes leplezetlenségében, merőben tükröződik? Látjátok-e, hogy mennél nemesebb az életideálja valakinek, annál nemesebb a gondolkodása, annál értékesebb a valója is. Aki az élvezetek keresését tekinti ideáljául, az öntudat- lanul is elárulja, hogy gondolkodása sivár és nem ismer emberhez méltó életcél. Aki a pénz bálványá elé tér- del le s azt imádja, vagy aki a mindennapi szükségle- teire szolgáló hasznos cselekedeteket végzi s ezeket te- kinti az élet céljául, ezzel azt mutatja meg, hogy lelke eszményi javakban és értékekben szegény és emberhez méltó nemes lendületre és magasabb törekvésre nem ké- pes. A megalkotott életideálról tehát egyenes következ- tetést vonhatunk alkotója lelkére s így az életeszmenyt kiválasztása *néma önvallomás*, mely az ember lelkét egész valójában föllárja. S ha igaz az, hogy az embert barát- járól ismerhetni meg, százszorta igazabb az, hogy lelke minőségét s törekvései irányát a választott életideál mutatja.

A Petőfi holdsugaras esti utazásának csattanója az, hogy »választottunk magunknak csillagot«. Legyen a mi első találkozásunknak is az az eredménye, hogy válasz-

szatok magatoknak csillagot. Az előbbi fejtegetések után, úgy gondolom, nem lesz nehéz a választás. Remélem, hogy mindnyájan az erkölcsi cselekvés csillagát választjátok életideálul, mint igazi műveltségre törekvő emberhez méltó eszményt. De a választás még nem minden. Az ideál mellett hűen ki kell tartanotok és meg kell állnotok, mert minden más csillag lefuthat, cserben hagyhat, de ez soha, az életnek semmiféle viszontagságai között cserben nem hagy.

Az 1913—14. isk. évet megnyitom.

Vallás és nevelés.*

Irta : Vári Albert.

A vallás régóta nem szerepel a nagy nyilvánosság előtt. Az egyházpolitikai harcok lezajlása után mintha szélcsend állott volna be az ilyen irányú kérdések nyilvános tárgyalásában. Az egyes felekezetek, szaklapok és folyóiratok határain kívül a nagy nyilvánosság nem igen foglalkozott velük. Azt hittük, hogy a vallás leszorult a napi kérdések sorából, hogy annál nagyobb erővel foglalja el a maga méltó helyét az emberek lelkében s az egyesek szívében.

Azonban ez az esztendő ismét fölszínre hozta a vallás kérdését. Ennek a fölszínre hozatalnak a legkevésbé örvendhetünk mi, akik vallásos világnézettel bírunk, akik elismerjük és mélyen érezzük a vallásnak az egyéni és szociális életre való nagy jelentőségét és akiket hivatásunk is a vallás szolgálatára indít. Arról van t. i. szó, hogy a budapesti IX. kerület tanítói köre mozgalmat indított arra nézve, hogy a vallástanítás kuszöböltessék ki az iskolákból. Ez a határozat, mint a vízbedobott erő, mozgásba hozta a vallás nyugodtnak látszó felületét s a mozgás mind nagyobb és nagyobb hullámokban nyilatkozik meg. Két hatalmas tábor áll szemben egyik a másikkal. Egyik oldalon harcolnak azok, akik az isk. vallástanítás ellenségei s a vallást vagy teljesen eldobják, vagy annak tanítását a családok és a felekezetek körébe kívánják utalni. A másik oldalon pedig küzdenek azok, akik a vallást nem hogy kiküzöbölni, hanem annak még nagyobb szerepet és hivatást akarnak biztosítani az iskolában. Az első tábor csa-

* Elnöki megnyitó az unitárius lelkészkörnek Segesvárt, 1914. jul. 8-án tartott közgyűlésében.

tasorában vannak a hazai »szabadgondolközők«, akik gyűlési határozatokkal, hírlapi cikkekkel ágítálnak; a másik tábor harcvonalában állanak a klérikálisok, akik tüntető körmenetekben tiltakoznak a vallás lebecsmérlése ellen. A mozgalom akkora mérveket öltött, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter is beleszólt a kérdésbe. S nemcsak a parlamentben nyilatkozott és erélyesen foglalt állást a vallástanításnak az iskolákban való fenntartása mellett, hanem állítólag a tanfelügyelőségek útján a tanítótestületeknek megtiltotta, hogy gyűléseiken ezzel a kérdéssel foglalkozzanak.

Távol minden politikai tendenciától, a miniszternek ezt az utóbbi intézkedését, ha igaz, én a legteljesebb mértékben elítélem. Tiltó rendeletekkel nem lehet ezt a kérdést megoldani. Ellenkezőleg a legtágasabb teret kell engedni a különböző vélemények és eltérő nézetek kifejtésére. Csak a vélemények nyílt és szabad harcából kerülhet ki az az igazság, amely mind a két felet megnyugtathatja s vallásra és iskolára egyaránt áldásos lehet. Csak a kislelkűség fél a maga és a köz ügyének nyilvános tárgyalásától, de aki bizik a maga igazságában, az nyugodtan hallgatja meg az ellenfél érveit.

Őszintén szólva én egy komoly testületről nem tudom föltételezni azt, hogy minden nagyobb ok és mélyebb meggyőződés nélkül egy ilyen nagy és életbevágó kérdésben, mint a vallástanítás, állást foglaljon, különösen akkor, ha azzal évszázados sőt évezredek gyakorlatot kíván megbolygatni. Mi indíthatta hát a budapesti IX. kerület tanítói körét arra, hogy a vallástanítás ellen foglaljon állást? És mi indít másokat is arra, hogy a mozgalomhoz csatlakozzanak?

Én három érvet ismerek, amelyeket az isk. vallástanítás ellen felel szoktak hozni. Az első azt mondja, hogy az állami iskola »egysége« követeli, hogy abban csak államilag képezett tanítók, egységes tanterv és tanításmód szerint működjenek. A tanító az államnak bizalmi embere s az iskola ügyébe más nem szólhat bele, mint az, akit az állam ezzel megbizott. Ennek az okoskodásnak az éle, habár nincsen tisztán kifejezve, a nemzetiségi vallástaní-

tás ellen irányul. Azonban két nagy hibája van. Egyik abból a hibás értékelésből származik, amely az iskolát eszköz helyett célnak tekintí. Nem lehet az a célunk, hogy minden áron egységes iskoláink legyenek. A cél az, hogy iskoláinkban jó hazafiak, fenkölt gondolkozású és nemesen érző emberek nevelődjenek. Ha ezt a célt az iskolák egysége nélkül könnyebben elérhetjük, akkor nem szabad azt a bizonyos egységet célul kitűznünk. Különbén a lényegét eldobjuk a formáért s a valóság helyett egy hamisan csillogó láfénny után indulunk. Lehet, hogy a nemzetiségi vallástanítás sok tekintetben hátrányára van az iskola egységének, de ha az iskolához van kötve, mégis sokkal inkább van módja és alkalma az államnak arra, hogy azt az iskola és nevelés céljával összhangba hozza, mint ha minden felügyeletről lemondva akár tisztán a családok, akár a nemzetiségi egyházak kórlátlan szabadságára bizza a vallásos nevelést. Hogy és miként kíséri akkor figyelemmel a túlzók munkáját? Nem szolgáltatja-e ki a zsenge gyermekí lelket a szélsőséges áramlatok kórlátlan hatásának s az iskola egységének hamis jelszava alatt nem enged-e teljes befolyást a gyermeki lélekre a haza és nemzetellenes agitátorok megbénító törekvéseinek? Gondolatom szerint itt van ennek az okoskodásnak másik nagy tévedése. Azért, ha vannak is országok, amelyekben a vallástanítás az iskolákból kiküszöböltetett, de a mi hazánk sajátságos helyzete nem ítélfhető meg idegen országok és nemzetek viszonyaiból. Éppen a mi nemzetünk sajátságos helyzete határozottan megköveteli, hogy a vallástanítás az államhatalom felügyelete és ellenőrzése alatt álló iskolákban történjék, ahol mégsem árthat annyit amí nemzeti eszményeinknek, mint a családok és egyházak föltétlen szabadságában.

A másik érv a vallástanításnak felekezetieskedő voltából táplálkozik. Azt mondja, hogy a vallás gátat emel ember és ember közé. A felekezeti gyűlölködést táplálja. Az által, hogy a gyermekeket az iskolában felekezeti havatartozandóságuk szerint osztályozza, megmételjezi a gyermek lelkét s arra neveli, hogy különbséget tegyen az emberek között. Ezek mindenesetre komoly kifogások s

éppen helyes nevelés szempontjából föltétlen figyelmet érdemlők. Azt a vallástanítást, amely a föltétlen tekintélyekre való hivatkozással a fejlődő és bontakozó gyermeki léleknek szárnyát szegi, amely a csalhatatlanul oda állított dogmák súlyával a gondolat és lelkiismerét jogát elnyomja, amely az elfogultság és az embergyűlölet konkolylát hinti az ártatlan gyermeki lélekbe, amely alázatosság helyett ilyen farizeusi imádságra tanítja: »Uram, hálákat adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint más emberek;« ezt a vallástanítást én is föltétlenül kiküszöbölendőnek tartom az iskolából. Csak hogy itt határozott különbséget kell tennünk a vallástanításnak orthodox és liberális irányzata között. Az egyiknek túlzásaiért és hibáiért nem lehet a másikat is felelősségre vonni. Egy beteg szervezetet gyógyítani és nem kivégezni szoktunk a mai erkölcsi érzés szerint. Vágjuk ki a legradikálisabb módon a beteg részét ennek a szervezetnek, de hagyjuk, hogy ami életre való s ami a maga életével sok áldást van hivatva még osztogatni, hogy tovább is éljen. Lehet és van hibája és fogyatkozása a mi vallástanításunknak is. Lehet, hogy túlságosan ragaszkodunk is a régi hagyományokhoz, lehet, hogy nem találtuk meg még azokat az eszközöket, amelyeknek segítségével kellően beolthatnók a mi vallási ideáljainkat a gyermekek lélkébe; lehet, hogy még nem találtuk meg azt a különleges módszert, amelyet a vallástanítás az iskola többi tárgyai között határozottan megkövetel, lehet, hogy egyikünk-másikunk nem viszi bele a maga lelkét és szívét a vallástanítás munkájába, amely nélkül pedig itt eredményt ok nélkül várunk. De ezek a tapasztalatok nem a vallásnak az iskolából leendő kihagyására kell, hogy vezessenek, hanem éppen arra, hogy helyes és okos reformok behozatala által keressük a módokat, amelyek segítségével a vallás áldásos erejét, emelő, nemesítő és lendítő hatását annál inkább közkincesé tehetjük.

Még egy forrást említek, amelyből a vallásellenes mozgalom kapja a maga táplálékát: ez a *materialisztikus világnézet* terjedése. Gondolatom szerint ez a legveszedelmesebb ellenfél, amellyel már reformokkal sem lehet küzdeni; mert ez nem csupán a vallás tanítása, hanem maga

a vallás ellen irányúl. Ez az irányzat anyag és szellem, test és lélek között nem tud vagy nem akar különbséget tenni. Mindent az anyag szempontjából ítél meg. Szerinte csak egyetlen igaz tudomány van: a természettudomány. A vallásnak nincsen semmi pozitív alapja. Az pusztá ideológia, amelynek a gyakorlati élet szempontjából semmi értéke nincsen. Nem kell az erkölcsöt összezavarni a vallással. Az erkölcs elveit függetleníteni kell a vallástól s azokat e helyett vagy hatalmi vagy gazdasági tényezők uralma alá rendelni. A vallást, mint fölösleges terhet ki kell dobni az emberiség élethajójából. Itt már nem egy hibás rendszer ellen való küzdelemről, hanem ellentétes világnézetek harcáról van szó. Ezt a harcot meg kell harcolnunk a lélek fegyverével, hogy ellenfeleink lássák meg a lelkesedő léleknek legyőzhetetlen nagy erejét, amelynek ők létezését is tagadják.

Őszintén szólva, én a vallást nem féltém, a materialisztikus világnézetnek bármilyen nagyhangú telőnyomulásától. A vallásos érzés, mint ösztön, ugy bele van oltva az emberi lélekbe, hogy azt onnan az ősember primitív egyszerűségétől föl a kultúremler beláthatatlan és kitanulhatatlan gazdag lelki világáig soha semmiféle hatalom' ki nem törölhette. Eddigi fejlődésünk irányait a vallás szabta meg. Jelen kulturánk a vallás fundamentumán épül. Jövendő boldogulásunk a valláshoz van kötve. A történelmi múltat rugja ki lábai alól, a saját jelenét tagadja meg s a jövendő legerősebb védőbástyáját rombolja szét az, aki a vallás létjogosultságát megtagadja. Ezt csak pillanatnyi megtévelyedés teheti, de a komoly magábaszállás, a nyugodt megfontolás ismét megkeresi azt az állapot, amely nélkül e földön nem lehet igazi emberi élet. Azért hát küszöböljék ki a vallást az iskolából. Nem fog az azért elsorvadni, nem fog az azért elpusztulni, hanem úgy az egyes ember, mint a társadalom annál erősebb ösztönnel fogja megragadni jelen és jövendő boldogságának ezt a nélkülözhetetlen oszlopát.

De ha nem féltém' a vallást az iskola nélkül, annál nagyobb aggodalommal tekintem az iskolát vallás nélkül. Már mostani nevelési rendszerünk is tulzótan intellektuá-

lis, a kor szellemének megfelelően. S mi ennek a követke-
zése? Az, hogy nevelünk rideg és józan embereket, akik
jól tudják a kétszer kettő törvényét, akik pontosan ki tud-
ják számítani minden lépésük hasznát s e haszon nélkül
egyetlen lépést sem tesznek; akik a számító és rideg érte-
lem logikus szabályaitól el nem térnek, akik a törvény pa-
ragrafusaiban előírt kötelességeiket teljesítik. De ezen túl
és ezen kívül?... Melegen érző szívet, eszményekért he-
vülő lelket, a közügyek fölvirágzásáért való önzetlen lel-
kesedést, bizonyos pünkösti szent mámort, amely haszon
és nagy kilátások nélkül is tud cselekedni... ilyent —
sajnos — hova-tovább mind kevesebbet találunk. Mi lenne
iskoláinkból s ifjúságunkból, ha a hitnek minden áldásai-
tól, a jézusi eszmények fölemelő voltától, az apostoli
buzgóság és lelkesedés emelő hatásától, a reformátorok
lelkésítő példájától, a vallás és egyház érdekében hozott
nagy és szép áldozatok buzdító erejétől egyszerre meg-
fosztanók? Bizony nem a vallásnak az iskolára, hanem az
iskolának van szüksége a vallásra, hogy ne pusztá-kényér-
kereső gépeket, hanem egész embereket neveljen, akik
csinálták a múltban a történelmet s akik lelküknek tűzél-
vel világítani és melegíteni fognak a jövőben is.

Adatok kolozsvári egyházközségünk régiebb klenodiumairól.

(Harmadik közlemény.)

Közli: **Kelemen Lajos.**

VIII.

Kolozsvár, 1710 június 30.

Abrudbányai Fodor Sámuelné Rákosi Ilona a kolozsvári unitárius egyház új ezüstkannája megaranyozására két aranyat ad.

1710. 30 Junii. Nemzetes *Rákosi Péter* uram hozott bé az t. ecclában *Abrudbányán* lakó *Fodor Sámuelné Rákosi Ilona* asszony ő kegyelmétől az mostani Úr asztalára építtetett ezüst kannának megaranyozására két darab aranyat szomorlásban, mellette egy bertüvel¹ edgyütt, mely mind edgyütt teszen aureos 9½, ugy, hogy ezen pium collatum egyebüve ne fordítassék, hanem azon kannának megaranyozására.

(Eredetije a kolozsvári unitár. egyházközség 1710—17.-i jegyzőkönyve 45. lapján.)

IX.

Kolozsvár, 1710 december 24.

Réner Szőcs Istvánné egy abroszt ajándékoz.

(1710.) 24 X-bris, nemzetes *Réner Szőcs Istvánné* asszonyom ajándékozott az Úr asztalára egy igen szép koczkás, új abroszt, körül elegyes sárga selyemmel csipkés, az négy szegletén elegyes szegelet kötéses.

(Eredetije az 1710—17. évi kolozsvári unitárius egyházközségi jegyzőkönyv számadásos részének 44. lapjáról.)

X.

Kolozsvár, 1711 március 17.

Özvegy Jövedécsi Andrásné számbaadja a kolozsvári unitárius egyház klenodiumai elveszettnek hitt részét.

Néhai tiszteletes *Jövedécsi András* uram meghagyatott özvegye adott kézben ilyen Úr asztalára való eszközöket, melyeknek elveszését hallottuk régtől fogva, de most előkerültenek :

¹ Bertű — gömbalakú arany.

Egy kívül-belől aranyozott, trébellett ezüst kanna, 1½ ejteles, az Úr Jézus végső vacsorája van rá trébelve.

Két ezüst, egyforma kanna, az alja s az teteje, közepi, másutt is aranyosok.

Item más ezüst kanna, belől aranyos, kívül is az trébellése.

Négy ezüst tányér, kettejének az széli aranyas, más ketteje kisebb, edgyik egészen aranyos, az másik csak fellyül aranyos.

Hat abrosz, edgyik szkofiummal s selyemmel varrott, az másik fejéreses, harmadik rojtos három szélben, negyedik sáhos recze, csipke az végén; ötödik és hatodik krakkai abrosz, mindenik rojtos végü.

Egy gyolcs kendő, szkofiumos elegyes selyemmel varrott.

Egy hitván paraszt gyolcskendő.

Egy tiszta szkofiumos, gazdagon varrott keszkenő.

Egy arany-ezüst fonallal elegyes, selyemmel körül varrott szép keszkenő.

Más egy paraszt keszkenő, kis csipke az szélin.

Item egy aranyos tarczanela, körül naranj (!) szín atlaczczal, karmasin szín persiai bagaziával egészen megbéllett, asztalra való materia (vagy nyári paplan) tokjával edjütt, mely veres palja posztó.

P(er) S(tephanum) H(andsaros)
notarium ecclesie unitariae.

(A kolozsvári unitárius egyházközség 1710—17. évi jegyzőkönyve 31. lapjáról, az 1711. III. 17.-i egyházközségi gyűlés följegyzései közül.)

XI.

Kolozsvár, 1711 junius 2.

A kolozsvári unitárius egyházközség határozata klenodiumai egy részének eladásáról, templomjavítás céljára.

Az 1711 junius 2.-i határozatokból:

4. Az sz. péteri templom épületire ispán uram hozasson fát, léczet és azon templom javaiból, az alább valókból, ezüst marhákból és ónszerszámokból szerezzon praeses uram 25 vagy 30 forintokat megépítésére. Ugy az itt benn való templomnak sanctuariuma megfogására szerezzon pénzt az alább való ezüstmarhákból.

(A kolozsvári egyházközség 1710—17. évi jkve 33. lapjáról.)

XII.

Kolozsvár, 1711 junius 10.

A kolozsvári unitárius egyházközség templomjavítás céljára beclés és eladás alá került ingóságainak a klenodiumokra vonatkozó része.

Az kisebb szekrén¹ nyom marc 1 p. 19¹/₂ valet fl. hung 27 „ 20
Az nagyobbik „ „ „ 2 „ 37¹/₂ „ „ „ 53 „ 40

¹ Az 1644.-i összeírás ostyásszekrényei.

A pohár . . . . . p 34 $\frac{1}{2}$ valet fl. hung 11 „ 50

(Az összes becsár) . . . . . In summa fl. hung 266 „ 75

A. 1711 die 10 Junii aestimata est per aurifabrum dominum
Gabrielem Szölösi.

A jegyzék hátán:

Spineles gyűrűt és egy boglárt vött meg brassai *Gaz-*
dag Barthosné, adott érettek . . . . . fl. 5 d. 99

Az két szekrént és két pár palástra való kapocs s medált fl. 115 „ 96

Az pohárért . . . . . „ 14 „ —

(Összes ár) 152 „ 53

(Eredetije a kolozsvári unitár. egyh. levéltárában. Fasc. XXV.)

XIII.

Kolozsvár, 1711 juliustól aug. 23-ig.

*Följegyzések a kolozsvári unitárius egyház templomjavításra eladott
ingó javairól.*

In tertio cantore.

(1711) Perceptio ex diversis pecunaria, ex bonis ecclae.

Az sz. péteri templomhoz való ónszerszámból adtunk el
24 óntányért; nyomtanak mind együtt libr. 26,
fontya dr. 55 . . . . . fl. 14 „ 30

Item ugyan odavaló két ezüst romlott kalánt . . . . . fl. 4 „ —

„ más egy ezüst kalán árát az sz. péteri templom-
hoz valóból . . . . . fl. 2 „ 40

10 Aug. Az Huszár uram javaiból egy csillagos abrosz
árát egyházfiak hozták be . . . . . fl. — „ 72

Item Szakal Ferencz uram vitt el régi praetensiójában
egy abroszt, újat . . . . . fl. 3 „ —

23. Aug. Az sz. péteri templomhoz való óntányérok-
ból nro 5. perc. . . . . fl. 3 „ 02

(A kolozsvári egyházközség 1710--17-i jkvének számadásos része 90.
lapjáról. Ugyanezek ára szerepel még más bevételekkel együtt a 114. lapon.)

XIV.

Kolozsvár, 1713.

*A kolozsvári unitárius egyházközség br. Jósika Imre főispánnak egy
ezüst poharat ajándékoz.*

(1713) Observandum. Attunk főispán Jósika Imreh uramnak 8
ngának az eccla bonumiból ex consensu ecclae egy ezüst udvari

pohárt cont . . . mind azért, hogy az havasról lehordandó fáknak ide szállítására rendelt szekereknek administraziojában assistáljon ő nagysága, mind penig, hogy az filei rétnek rehabeálásában segítséggel legyen, mely rét ugyan közös a t. reformata ecclesiával. Meg kellene valami részit rajtok venni.

(A kolozsvári unitár. egyházközség 1710—17-i jegyzőkönyvének számadásos része 193. lapjáról.)

XV.

Kolozsvár, 1716 augusztus 18.

Registruma azoknak az ezüst marháknak, a melyeket t. catholicus uraimék ő kegyelmek praetendálnak az unitaria ecclesiától.

Egy derettejes, vagy fél ejteles aranyas kanna, kívül-belül cum inscriptione: *Boldogok az kik az részegséget eltávoztatván, az úr törvényéről elmékednek, segítségül hiva az ő nevit 1646 lot 40 p. 2.*

Egy ezüst kanna ejteles. Inscriptio ilyen van a fedelén: *Georg Eiben Katarina* Az oldalán pedig ez van írva: *Ez legyen az Istennek ditsiretére az ő anyaszentegyházának asztalának tiszteletire. Átkozott legyen, valaki ezt magának tulajdonítja. Anno domini 1606. lot 54.*

Más hasonló forma kanna, magyar betűkkel, szászul azon inscriptiokkal s oljan figurában. lott 53.

Két párkányos fejer tángyér S ¹⁵⁶⁰♥ M. } lott 63.
 Más majd hasonló tángyér

Egy kis ezüst tángyér, az közepiben aranyos, czimeres N. *Kemény Kata* rá vágva. Anno Domini 1687.

Más tiszta aranyos tángyér *Az egy igaz Istennek és az ő fiának az úr Jézus Cristusnak tisztességére Anno Domini 1687.* Ez két kis tángyér nyom latt 12. p. 1/2.

Ezen ezüst edényeket mi ide alább megirt személyek fideliter meg mérvén találtuk a' szerént, a mint feljebb specificaltuk, melyről adgyuk ez pecsétes levelünket, futuro pro . . . testimonio.

Datum *Claudiopoli* A. 1716. die 18 Augusti.

Katona Ötvös Pál mp. (P. H.) és *Huszár Péter* mp. (P. H.)

Hátán magyar tartalmi kivonat. Jelzése: Fasc. XXV. No. 8.

(Eredetije féliven a kolozsvári unitárius egyházközség levéltárában.)

Egyháztörténeti adatok.

Agh István püspök ajánló levele Lázár István részére.

Kolozsvár, 1773 május 30.

Gratiam et pacem a Deo Patre nostro, et a Jesu Christo Domino Nostro omnibus illis, qui inter tot Familiarum Christianarum discrimina mutua seinvicem complectuntur Charitate, et specialiter fratribus et amicis in Domino Collegiantibus: Hollandis, Frisiis et Groningensibus mihi dilectissimis!

Jam annus sextus supra trigesimum labitur, a quo jucundo Vestro conspectu frui mihi non licuit, sed neque nunc, uti rerum nostrarum praesentes circumstantiae cogunt, licet; Vestra tamen humanitas, Vestra Christiana charitas, Vestra amicitia in conspectu meo est semper, quam omni data occasione celebro, omni tempore exosculor, cuius Vestrae humanitatis, charitatis et amicitiae inter plura specimina unum hoc frequenter inter amicos Transsylvanos celebro, quod cum animus mihi esset ex meridionali Hollandia, ubi occasione studiorum meorum Leydensium pluribus eram notus experientiae causa egredi in Hollandiam Borealem, inde penetrare in Frisiam et Groningam, ita dirigebar de loco in locum ex civitate in civitatem per amicos, ut sub spatio sex septimanarum, sub quo emetiri licuit mihi cursum istum, semet tantum contigit noctem unam non apud amicos sed in publico diversorio transigere, sed et ille casus evenit, non ex defectu directionis amicorum, quam ob non existentiam venti, qui debebat navigium, ex civitate Hornensi Harlingam usque impellere, quo cum pervenire non poteram excendimus in pagum Lemmer.

Cum igitur non sperem me meipsum Nobis sistere posse, praesentium exhibitorum, quem in Christo genui *Stephanum Lázár de Torotzko* ecce vobis sisto juvenem bene moratum et eruditum, qui cursum suum philosophicum in universitate Vindobonensi feliciter ut par est, absolvit. facultatemque sed aegre admodum nactus est ab Augusta Aula nostra, ut sub spatio anni dimidii experiunda experiretur in Imperio R. Germanico, ut et in Hollandia et Helvetia; quod ad me vero ut haberem per ipsum occasionem Vos amicos mihi dilectissimos visitandi et salutandi, simulque cognoscendi, in

quo statu sit et pax vestra in rebus publicis istis sat quietis et religio vera, pietasque Christiana, quae me apud Vos versante inter collegiantes melius videbatur florere, quam apud plerasque Christianorum familias maxime dominantium.

Cum igitur praesentium exhibitorem discipulum meum mihi dilectissimum nollem vobis esse oneri; in rebus nobis minime onerosis in acceptando scilicet eo, in deducendo aut dirigendo ad amicos et fratres in Christo dilectissimos, tolerantiae Christianae amantissimos dignemini ei adesse, ut possit brevi illo tempore exoptatam a nobis visitationem amicorum academiarum et gymnasiorum perficere, maxime quae florent Amstelodami apud Remonstrantes et Memnonitas, quorum Professores clarissimos et specialiter, si adhuc vivit, mihi illo tempore, quo ibi versabar, bene notum, clarissimum D. Niewenhuysium saluto humanissime.

Si quae et humanitatis et charitatis Christianae officia erga hunc supra specificatum fratrem et discipulum ante hac meum praestiteritis mihi praestita reputabo et si non simili circumstantia alicui ex amicis Batavis occasio inserviendi mihi et ipsi dabitur amicam et Christianam afficiositatem rependere parati erimus, saltem grata mente celebrare non desistimus.

In reliquo omnibus et singulis praesentes hasce visuris et lecturis, cum omnium fautorum quorumcumque adprecatione maneo addictissimus in Domino *Stephanus Agh* de Sepsi Szt. Király Ecclesiarum per Magnum Transylvaniae principatum Unitariae Religionis addictarum Superintendentens.

IRODALOM.

Péchi Simon szombatos imádságos könyve. Közzéteszik dr. Guttmann Mihály és dr. Harmos Sándor. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Budapest, 1914. 8. r. 488. I. Ára 3 kor.

A híres szombatos Péchi Simonnak két könyve jelent meg nem egészen egy év leforgása alatt. Mindkettő irodalmunknak nagybecsű gazdagodását jelenti. A XVII. századnak Szenci Molnár zsoltárai mellett legnépszerűbb olvasmányai voltak ezek. Nem alkalmi munkák, bizonyos helyhez s bizonyos időhöz szabva. Írójuk tudta, hogy az időnek s a foglalkozásnak minden részében hozzá fog fordulni olvasója. Mint a katolikus hívőhöz imádságos gyöngysora, mint a protestáns lélekhez a magasságos ég, volt a rajongónak szívéhez nőve Péchi imádságos és zsoltáros könyve. Könyv nélkül tudta; s mikor a felekezeties gyűlölködés halálra üldözte, általa megszentelt lemondással alázkodott meg végzete előtt. Nincs irodalmunkban könyv, melyhez több reménytelen fájdalom fűződött volna . . .

Ennek az imádságos könyvnek három óhéber rituális munka az eredetije: a mindennapi imákat magába foglaló *sziddur* s az egész évre való teljes liturgiának gyűjteménye, a *machzor* és *sze-licha*. Az imák megfelelően a héber vallás kettős formájának vagy a törökországi zsidóknál s általában Keleten elfogadott *szefard ritust*, vagy pedig az olasz nyelvű *római ritust* követték. Az inkább orthodox természetű volt s héberesebb; ez ujításokat engedett meg. Péchi a szefard ritus szerint való imákat fordította magyarra. Fordításával nemcsak a magyar szombatos irodalmat gazdagította, hanem a szefardimáknak időrendben *első* fordítását is ő készítette. Alapszövegül az 1614 ben megjelent legelső nyomtatott szefard szolgálhatott.

Mint fordítást, az önállóság jellemzi. A szefardnak más nyelvű fordításai arra való, hogy az eredeti szöveget ismertessék s művészi becsük semmi. Legnagyobb részük héberbetűs transcriptio, emellett átvesznek héber kifejezéseket, rövidítnek vagy magyaráznak. Péchi imádságos könyve ezektől teljesen elütő. Az imákat imádkozás céljából készítette, vagyis úgy fordított, hogy olvasóinak egy pillanatig se juthasson eszébe a héber eredetire kíváncsiskodni. Az irodalomtörténet az ilyen fordítást művészi munkának nevezi.

A könyv 1—47. oldalán Guttmann és Harmos minden szempontból tájékoztató bevezetése olvasható. A 442—443. lapon 2 facsimile van közölve, utána 444—488. lapig (a könyv végéig) tartalmas és részletkérdésekkel foglalkozó Függelék.

Dr. Borbély István.

A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1913—1914-ik iskolai évről Szerkesztette: *Gál Kelemen* igazgató, a teológiai részt: *Csifó Salamon*, dékán Kolozsvár, 1914.

Csifó Salamon megnyitó beszédében egy gyakorlatban gazdag pálya leszűrt igazságait, tapasztalatait tárja fel a papnövendékeknek. A vezérhez illően jó tanácsokkal látja el az ifjúságot, helyesen domborítva ki, hogy az intézetek, a tanárok mindent nem nyújthatnak; feladatuknak már akkor megfelelnek, ha a haladás irányát helyes útmutatással megjelölik. Jó az ilyenről mélyebben, befelé is gondolkozni s a fogyatékoságért ne mindig csak a tanárokat, intézményeket hibáztatni.

Ezt követi *Gálfi Lőrinc*: „A történelem Jézusa“ című értekezése. *Gálfi* mindig tartalmas, de ezzel az értekezéssel remekel. Díszére válhatnék ez az értekezés akármelyik nagy, szabadelvű teológusnak. Teológiai intézetünket s annak irodalmi működését kicsinylőknek pedig melegen ajánlom, olvassák el ezt az értekezést többször is és lehetetlen, hogy ez az egyetlen egy értekezés is elég ne legyen véleményük megváltoztatására. Ez értekezés különben megjelent a „Keresztény Magvető“ 1913. szept.—okt. füzetében is, de méltó arra, hogy minél szélesebb körben olvassák.

A teológiai intézet szervezetében, tanári testületében nincs változás. A tanári kar 9 tagból áll. A hallgatók száma 25, illetve a II. félévben 23.

Iszai Márton halálával a teológiai intézetet is nagy veszteség érte.

Új és helyes intézkedés, hogy a testgyakorlatot is felvették a teológián a rendes tárgyak közé

Ismételjük, hogy az alap- és szakvizsgáknál, amint az más főiskoláknál van, kitüntetésképpen csak a jeles eredményt kellene közölni.

Kirándulások rendezése a teológián is helyén van, de ha ez egyházunknak nagy anyagi támogatásába kerülne, akkor sokkal jobb és hasznosabb ez összeget egyes kiváló teológusok külföldi (Németország) ösztöndíjára fordítani.

Székely László ny. unitár. lelkész 2113 K-ás alapítványt tett a teológusoknak pálya- és jutalomdíjra. Követésre méltó cselekedet.

A papnövendékek 9089 K 50 fill. javadalmazásban részesültek, ami 3214 K 82 fillérrel több a múlt évinél.

Kívánatos lenne, hogy a tanári testület a középiskolákhoz hasonlóan minden évben állítsa össze és közölje a teológiai tanárok irodalmi s esetleg társadalmi működését, hadd lássák mindig azok is, akik más úton nem akarnak arról tudomást venni.

A *főgimnáziumban* az isk. év megnyitása szept. 6-án volt, ahol dr. *Gál Kelemen* beszédében nagyon helyesen az erkölcsi cselekedetet tüntette fel a legnagyobb életértéknek. A tanári karban nagyobb változás nem volt. A régebbi gárdának egy nemes, munkás tagja halt el Pap Mózes ny. tanárban. A módszeres tanácskozáson az ifjúságot érdeklő szellemi és gyakorlati kérdésekkel behatóan foglalkoztak. A leány magántanulóknak egyh. főhatóságunk megengedte az előadások látogatását. Meghonosították a fizikai laboratoriumi gyakorlatokat. A vetítő gépet előadások tartására eredményesen használják. A 10 perces tornát fenntartották. A tánc-tanítás egyedül helyesen az intézetben történt. Az ifjúság dr. *Nyíredy Géza* és *Kelemen Lajos* tanárok vezetése alatt több kisebb tanulmányi kirándulást tett. Az állami felügyeletet intézeteinkben ez évben is Kuncz Elek főigazgató gyakorolta. A tanárok, ha nehezen is, kezdik bevenni a hospitálást. Vallás-erkölcsi, fegyelmi állapot jó volt. Az orsz. középisk. tanáregyesület által rendezett br. Eötvös József emlékünnepen képviseltették magukat. Bethlen Gábor megválasztásának 300, br. Eötvös születésének 100 éves fordulója emlékére is rendeztek isk. ünnepeket. A vizsgálatokat célszerűen megint összevonva tartották. Sokkal többet is ér az időt összefoglaló ismétlésekre fordítani. A legnagyobb alapítványt (10,000 K) Losonczy Albert sütőmester tette. A tanárok ez évben is jelentékeny irodalmi munkásságot végeztek.

A könyvtár gyarapodása 210 mű, 274 kötet és 48 folyóirat. A könyvtárt az év folyamán 134-en használták. Kivettek 1597 művet 1785 kötetben. A használat nagyobb a múlt évinél, de még mindig nem áll arányban a könyvtár gazdag anyagával. Székelykeresztúron már történt valami, hogy állami segítséggel a könyvraktár könyvtárrá alakuljon s a nyilvánosság előtt is megnyitassák, illetőleg könnyebben hozzáférhetővé tétessék, de Kolozsvárt nem látunk semmi ilyenre irányuló törekvést.¹

Az egyes szertárak az évi átalány keretében megfelelő módon gyarapodtak; megvetették alapját ez évben az egészségügyi szertárnak is.

A Kriza-önképzőkör *Márkos* Albert tanár buzgó vezetése mellett négy nyilvános hangversenyt rendezett. Az önképzőkörnek egy új szakosztálya alakult: a természettudományi-kör.

Felvételtett összesen 356 tanuló, osztályvizsgálatot tett 344; ebből unitárius 216, a múlt évben volt 220. A tanulók magaviselete jó. Kevésbé szabályszerűt egy tanuló sem kapott. Szabályszerű magaviselete is csak 12-nek volt, a múlt évi 27-tel szemben s most már az előző évinél jóval kevesebb (94) az igazolatlanul mulasz-

¹ Kolozsvárt az igazgató kezdeményezésére már 6—7 évvel ezelőtt tettünk felterjesztést ilyen irányban, de a főhatóság nem fogadta el. Persze más a kolozsvári könyvtár helyzete és hivatása, mint a székelykeresztúrié, ahol nagy területen nem áll más könyvtár a közönség rendelkezésére.

tott órák száma is. Az összes tanulóknak 18·02⁰/₀ kapott elégtelen osztályzatot, ami 2·05⁰/₀ javulást jelent a múlt évihez képest. Ez évben is tizenegy rendkívüli tárgyat tanultak. Szabadkézi rajzot 26 tanult, 6-al többen, mint a múlt évben, de még mindig igen kevesen.

Nálunk az ifjúságot a munka megbecsülésére tanítani és az ipari érzéket fejleszteni igen üdvös és szükséges, de az amúgy is túlterhelt humánus középiskolában még sem tudunk megbarátkozni a műhelyi neveléssel. Az iskolai műhely talán inkább az elemi polgári iskolákba s a tanítóképzőkbe szükségesebb.¹

Az intézet nagyobb tanulmányi kirándulást rendezett Rómába és Nápolyba. Erről „Olaszországi utunk“ címen Márkos Albert számol be igen élvezetes formában. A leírásban nincsen semmi tudákosság s éppen ezért bizonyára mindenkinek tetszett, aki olvasta. Futólagos impressziók nyomán támadt egyes, hirtelen megállapítása lehet, hogy nem mindenben fedi a valóságot, de nem sablonosan készült beszámolás, hanem egy önállóan gondolkozónak érdekes, gyönyörködtető leírása.

Az egészségi állapot az előző évinél jobb volt. Járványos betegség nem fordult elő. Amint az orvosi jelentésből is megállapítható, az intézet egészségügye jó kezekben van.

Hasonló jókat mondhatunk az ifjúság testneveléséről is. A kolozsvári közép fokú iskolák közös tornaversenyén a selyemzászlót másodszor nyerte el az ifjúság. Az alsó osztályúak számára kitűzött serleg-díjat is az unitárius főgimnáziumi tanulók nyerték el. Ehhez felesleges többet hozzáfűzni.

A gimnáziumi és elemi iskolai tanulóknak nyújtott segélyezések főösszege 33,153 K 40 fillért tesz ki.

Az Ertesítőnek utolsó fejezetei szomorú lapok. Két nagy halottunkról emlékeznek meg: Dr. Nyiredy Gézáról és Iszlai Mártonról. Dr. Nyiredy Géza mind erkölcsben, mind szellemben sokáig pótolhatatlan marad és sokáig fogja érezni egyházi zenénk is Iszlai Márton hiányát. Dr. Nyiredy Géza szellemének dr. Borbély István, Vári Albert, dr. Gál Kelemen, Fabinyi Rudolf, Gál Ernő, dr. Boros György, Wéber Gyula, dr. Weszelsky Gyula áldoznak

¹ A kézi munkával való foglalkoztatásnak különösen internátusos intézetekben van igen nagy erkölcsi haszna. A bennlakó tanulók d. u. 1-ig el vannak foglalva órákon, ¹/₂-ig vagy 2-ig ebédelnek; 4-ig szabadon foglalkoznak, kiki tetszése szerint, 5-től kezdődik a silentium, a más napra való előkészítés. A kézi munka legelső és legfontosabb célja az volna, hogy a bennlakók szabad idejüket ne haszontalan semmiskedéssel, esetleg künn a városban meg nem engedett módon töltsék el, hanem hasznos és kellemes foglalkozással. Ezt tehát nem tantárgynak kell tekinteni, hanem a helyesen beosztott napirend egyik pontjának. Nem is kötelező s mégis évről-évre nagy számmal jelentkeznek és mindig fokozódó szép eredményt mutatnak fel. Példa rá éppen az elmúlt iskolai év végén rendezett kiállítás, melyet a városi közönség nagy érdeklődéssel szemlélt meg s amely mindnyájunk öröme széles körök tetszését nyerte meg.

szép szavakkal. *Iszlai* Mártonról meglehangú megemlékezést *Sándor* János írt.

Általánosságban szólva kolozsvári főgimnáziumunkról, jóleső érzéssel mondhatjuk, hogy annak egész működése, minden jogosult követelményt kielégít.

A székelykeresztúri államilag segélyezett unitárius főgimnázium értesítője az 1913—1914. isk évről. Szerkesztette: *Pap* Mózes igazgató. Székelykeresztúron, 1914.

Mindenek előtt a legnagyobb örömünknek adunk kifejezést azért, hogy a székelykeresztúri értesítőn a „főgimnázium“ szó először megjelenhetett.

Az értesítőben levő értekezéseket most is mind *Pap* Mózes igazgató írta. „Intézetünk“ című visszatekintés a gimnázium 120 éves múltjára, helyes és alkalmoszerű célt szolgálna, de hiánya, hogy az események előadásában nincs kronologikus sorrend.

„Hangok a középiskola reformjához“ címen a tanári értekezleten előadottak alapján a klasszikus gimnáziumot védelmezi. A humanus irány védelméről mindig szívesen olvasunk. Az „Emlékezés br. Eötvös Józsefről“ más helyen is megjelent.

A tanárok irodalmi és társadalmi téren ez évben is számottevően működtek.

A végzett tananyag kinyomtatása egészen felesleges. A „Fontosabb rendeletek és átiratok“ is a székelykeresztúri értesítőben öt levelet foglalnak el, míg a kolozsvárban csak kettőt, ami csak úgy képzelhető, hogy utóbbiban a címnek megfelelően csak a fontosabbak vannak közölve. Még egyebekben is lehetett volna rövidíteni úgy, hogy az értesítőnek $\frac{1}{3}$ -a most is kimaradhatott volna, ami, tekintettel arra, hogy a jelen értesítő 994 K-ba került, nagy megtakarítást jelentene, pénzben is.

Rendkívüli tárgyak: szabadkézi rajz, egyházi- és műének. Túlterhelés nincs. Szabadkézi rajzot tanultak 28-an, 2-vel többen, mint Kolozsvárt. A rajztanítás ügyének előbbvitele megér minden fáradságot és áldozatot. Egyházi éneket az összes unitárius tanulók (124), műéneket 70-en tanultak.

Beíratott összesen 230 tanuló, 9-cel több, mint az előző évben, vizsgálatott tett 224; unitárius volt 128, a múlt évben 123. A tanulók magaviselete általában jó, szabályszerű magaviselete 17, kevésbé szabályszerű 6 tanulónak volt. Igazgatósági megrovásban részesült 6 tanuló. Az igazolatlanul mulasztott órák száma 23. Legalább a tanulók előmenetelét $\frac{0}{10}$ -okban is ki kellett volna fejezni. Kiszámítottuk, hogy a tanulóknak $16\frac{5}{10}$ -a kapott elégtelen osztályzatot. Mind itt, mind a kolozsvárban a múlt évhez viszonyítva $2\frac{0}{10}$ -os javulás van.

Az ösztöndíjak, segélyek és jutalmak főösszege 9052 K 12 fillért tesz ki. Kolozsvárral szemben ezek a számok is keveset mondanak.

A könyvtárt az év folyamán 33 olvasó használta, kivettek 39 kötetet. A könyvtár 50 művel, 233 kötetel gyarapodott. Az egyes szertárak is gyarapodtak.

Az egészségügy a viszonyokhoz mérten kielégítőnek mondható, bár ragályos betegség is volt. Dr. *Jankovich* Pál, aki iskolánk egészségügyét 19 éven át buzgón gondozta, állásáról lemondott s 1914. május 1-től dr. *Lengyel* Árpád lett iskolai orvosunk, akitől iskolánk egészségügye sok jót remél.

A tanulók *Nagy* Lajos, *Gálfalvi* Sámuel és *Lukácsi* Sándor tanárok vezetésével Segesváron voltak kisebb kiránduláson. Dr. *Szolga* Ferenc és *Péter* Lajos tanárok vezetése mellett nagyobb tanulmányi kirándulást tettek a fővárosba és a Balatonra. A kirándulás előkészületeiről, lefolyásáról rövidei *Péter* Lajos tanár számol be. Ez évben itt is pályázat volt a tanulmányi kirándulás leírására. A feladatot legsikeresebben *Asztalos* István V. oszt. tan. oldotta meg.

A tanári testületben és felügyelő gondnoki karban változás nincs.

A vallás-erkölcsi állapotra kellő gond fordított; az ifjúság hazafias szellemben nevelkedett. A fegyelmi állapot a múlt évinél rosszabb volt.

Dr. *Nyiredy* Géza elvesztése intézetünknek is gyásza.

Ez évben az intézet fejlesztéséért igazgatóság és igazgató fokozottabb munkát végeztek. Igazgató a fejlesztéssel, berendezéssel, internátussal, konviktussal kapcsolatos javaslatokat elkészítette.

Az intézet építése, kifejlesztése megtörtént s bizonyára ez a közel múltnak legnagyobb eseménye nemcsak intézetünk, hanem egyházunk történetében is.

Egyházi főhatóságunknak gimnáziumunk iránti jóindulatát ismételten tapasztalva, jogosan remélhetjük, hogy az internátussal és konviktussal is hamarosan rendbe jöhetünk.

Nagyobb alapítványt (1100 K) *Péter* Sándor és felesége *Bitay* Mária tettek.

1898-ban Kolozsvárt érettségét tett ifjak 15 éves találkozójukat Székelykeresztúron tartották. Így megismerhetik a második unitárius központot olyan unitáriusok is, akik másképp esetleg sohasem jöttek volna erre felé.

Az évvégi vizsgálatok a régi sablonos, unalmas, hosszadalmas formában tartattak. Mind pedagógiai, mind egészségügyi szempontból ideje volna már behozni a Kolozsvárt is bevált gyakorlatot, hogy délelőtt, vagy délután egy osztály minden tárgyból levizsgálják.

A sajtó hibáktól eltekintve az értesítő szerkesztésében a múlt évihez képest haladás mutatkozik.

Szentmártoni Kálmán.

Magyarország közoktatásügye az 1912. évben.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter terjedelmes jelentésben számol be az ország 1912. évi közoktatásügyéről és egyházi viszonyairól. Az egész mű három főrésze oszlik. I. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentése. II. Magyarország közoktatásügyének, egyházi és hitéletének statisztikai ismertetése. III. Statisztikai táblázatok. Ezeknek megfelelően ismertetjük röviden, különös figyelemmel az egyházunkat is érdeklő adatokra.

A jelentés első, általános részében a katolikus egyházi ügyek között kiemelendő, hogy a miniszterium, melynek a jelzett időben *Zichy* János gróf volt a vezetője, minő intézkedéseket tett a magyar gör. kath. püspökség létesítése érdekében, melyet aztán Ő császári és apostoli királyi Felsége legfőbb kegyúri jogából kifolyólag 1912 május 6-án Hajdudorog székhellyel létesített. Az ujonnan szervezett püspökséghez 162 plébánia 191,648 hívővel csatoltatott. A gör. kath. magyarságnak s általában az egész nemzeti közvéleménynek egy régi vágya teljesült ez inlézkedéssel, a mely valahára lehetővé tette, hogy Magyarországon a magyar nyelvű polgárok és hívőknek legalább egy része magyar nyelvű püspökség fennhatósága alá kerüljön. Azonban sajnos, hogy a jelentés szerint még mindig „jelentékeny számu“ gör. kath. magyar maradt ki az új egyházmegyéből. Ugy ezeknek, mint a hazánkban szintén nagy számban élő gör. kel magyaroknak a megfelelő elhelyezése halaszthatatlan szükség.

A kongruatanács javaslata alapján 3,836 latin és görög szert. lelkész és 1,014 segédlelkész részére összesen 3 234.124 korona kongrua folyósítottatott, amiből 1,334.124 kor. esett az államkincstár terhére, a többbit a vallásalap és a főpapok hozzájárulása (700.000 kor.) fedezte. Mivel segédlelkészi állások szervezése igen nagy számban jelentetett be, azért a tanács úgy intézkedett, hogy jövőre csak olyan ujonnan szervezett lelkészi állások részére javasolja a kongruakiegészítést, ahol a hivek száma legalább 800, ahol a templom és papi lakás megvan és ahol a lelkész fizetésének fele (800 kor.) helyi forrásokból biztosítva van. Ez a megszorítás nagyon megnehezíti, szinte lehetetlenné teszi szegényebb egyházakban az új lelkészi állásoknak kongruával való szervezését. Hiszen pl. nálunk nem igen lehet kilátás arra, hogy a lelkész személyes buzgótsága és fáradozása nélkül valahol templom és paplak épüljön úgy, hogy a mi viszonyaink között a lelkésznek kell megelőznie a templomot új egyházközségek szervezésénél.

A nem kath. egyházak részére kiutalt államsegélyek az ország pénzügyi erejéhez mérten emeltettek. Azonban az emelés mértéke és aránya a jelentésben csupán az izraelita vallásfelekezetre nézve van kitüntetve, ahol a korábbi 120,000 kor. megduplázódott. Kongruakiegészítésben 4,053 nem kath. lelkész részesült, akiknek együttesen 2,677.914 kor. 48 fillér utaltatott. Ebből 106 magasabb képesítésű és egy kisebb képesítésű unitárius lelkész részére

111,960 kor. 47 fillér esett. Ezenkívül segédlelkészi átalány címen egyházunk részére 2,000 kor. lett folyósítva.

A középiskolai oktatásnál kiemeli a miniszter, hogy a tanárok statusrendezése a harmadolás elve alapján végrehajtott. A hitoktatók jutalomdíja úgy szabályoztatott, hogy *önálló* hitoktató részére Budapesten 180 s vidéken 140, nem önálló hitoktató részére Budapesten és vidéken 100 koronában állapított meg óránként. Önálló középiskolai hitoktató az értendő, akinek hittanári képesítése van, aki sem lelkészkedéssel, sem elemi iskolai vallástanítással nem foglalkozik s hetenkint legalább 16 órát tanít.

A jelentés szerint a közoktatás többi ágában is haladás és fejlődés tapasztalható. Mi különösen kiemeljük a gyógypedagógiai intézményeket, melyeknek keretében ma már az ideges gyermekek, a siketnémák, a vakok, a szellemileg fogyatékosok, a beszédhibában szenvedők is rendszeres oktatást nyerhetnek.

Az egyházi és hitéletre vonatkozó statisztikai adatok szerint a szülötteknek a lat. szert. katolikusoknál 99 6⁰/₀, a görög szert. katolikusoknál 97 1⁰/₀, a reformátusoknál 97 6⁰/₀, az ág. h. evangéliumoknál 97 3⁰/₀, a görög keletiekénél 95 4⁰/₀, az unitáriusoknál 87 2⁰/₀ (megelőző évben 89 4⁰/₀) részesült keresztségben. A halottak temetési szertartását illetőleg a legnagyobb percentet (99 5⁰/₀) az ág. evangélikusok mutatják, a legkisebbet az unitáriusok (90 2⁰/₀). Már a házasságok megáldásában vezetnek az unitáriusok, amennyiben a statisztika szerint nehánynyal több pár részesült egyházi áldásban, mint amennyi a házasságkötések száma. Leghátul vannak a görög keletiek, ahol a házasságot kötötteknek 84⁰/₀ vett egyházi áldást. Azonban már a miniszteri jelentés szerint is a statisztika minden részében nem teljesen megbízható. Nem, azért, mert a hitéleti statisztikai adatszolgáltatás nem olyan pontos, mint a népmozgalmi, mert a nagyon rövid ideig élt újszülöttek egy részét nem keresztelik meg és nem temetik el egyháziilag és mert a szét-szórtn lakó hívek nem mindig a saját lelkészük egyházi ténykedését veszik igénybe.

A fővényesen bevett vallásfelekezetek kebeléből 1251 egyén lépett ki. A kilépések legérzékenyebben a görög keleti, a görög szert. kath. és a ref. felekezetet érintették. A kilépések valószínű okául a legtöbb esetben a nazarénus szektához (393), azután a baptistákhoz (133) való csatlakozás vagy az egyházi adó terhes volta és a lelkéssel való viszálykodás van feltüntetve. Vallását 6421 egyén változtatta 1912-ben. Az áttérések folytán a lat. szert. kath. egyház 1124, a baptista felekezet 264 hívőt nyert, míg az izraeliták 416, a gör. kel. egyház 347, a ref. 213, a görög szert. kath. 176, az ág. h. ev. 137 s az unitárius egyház 73 s egyéb felekezetek 26 hívőt veszítettek. Az áttérések öt évi átlaga 1896—1912-ig a következő képet mutatja: Az áttérések összes száma 103,870 volt. Ebből a lat. szert. kath. egyház nyeresége 21,093, a gör. szert. katolikusé 2436, az unitáriusé 330, a baptista-fele-

kezeté 2123 hívő; míg a reformátusok 8715, az ág. h. ev. 4837, a gör. kel. 6362, az izraelita 5822 s egyéb vallásuak 246 egyént veszítettek el.

Elemi népiskola 16,635 volt, amelyből 11,927 felekezeti volt. A felekezeti iskolák különféle címeken 10818,804 kor. államsegélyben részesültek. Ebből 32 unitárius el. iskolára 36,776 kor. esett. Összesen 7551 unit. növendék járt mindennapi iskolába, kik közül 5238 állami iskolában, 1323 unitárius felekezeti iskolában, a többi 990 más felekezeti iskolában tanult. A különböző jellegű népiskolákban 278 unitár. tanerő volt alkalmazva.

Polgári fiú- és leányiskolában összesen 326 unitárius növendék tanult, míg a tanító- és tanítónőképző intézeteket 42 növendékünk látogatta, akik közül 25 leány volt.

Összesen 183 gimnázium, amelyek közül 49 állami és 32 reáliskola, amelyek közül 25 állami szolgálta a középfokú oktatás ügyét. Ezekben a tanulók létszáma 75,368 volt, akik közül osztályvizsgát 72,987 tett. Az osztályvizsgálatot tett tanulók között 568 volt unitárius, akik közül 402 járt a mi gimnáziumainkba, 166 pedig más jellegű iskolákban tanult. Felsőbb leányiskolákban a mi növendékeink száma 26 volt. Gimnáziumokban és reáliskolákban együtt 51 unitárius tett érettségi vizsgát. Az ovónő-, tanító- és tanítónőképzők, felsőbb leányiskolák, gimnáziumok és reáliskoláknál összesen 71 unitárius tanerő nyert alkalmazást, akik közül 27 volt felekezeti gimnáziumainknál.

A felsőbb tanintézeteket 122 unitárius tanuló látogatta, nem számítva ide 16 papnövendéket. A hittudományi intézetek hallgatóinak a számában az utóbbi 5 év alatt határozott és szinte szabályosnak mondható visszaesés tapasztalható. E tekintetben csak a görög szert. kath. egyházi intézetek képeznek kivételt, amelyek létszáma 238-ról 272-re emelkedett. A lat. szert. kath. intézeteknél a létszám 840-ről 819-re, a ref. intézeteknél 530-ról 404-re, az ág. h. ev.-nál 239-ről 140-re, a gör. kel. 199 ről 190-re, az unitárius intézeteknél 23 ről 16-ra apadott. Külföldi tanintézetet 1133 magyar főiskolai hallgató látogatott, nem számítva a műegyetemi hallgatókat, akiknek száma 412 volt. A felső tanintézeteknek együtt 364 nőhallgatója volt.

Az ipari szakiskolákban 52, a kereskedelmi iskolákban 27, művészeti iskolákban 43, közigazgatási tanfolyamon 8, közlekedésügyin 2 unitárius növendék volt. Menhelyeken, szeretetházakban és javítóintézetekben együtt 162 unitárius gyermek volt elhelyezve.

Magyarországon 1912-ben 1913 hirlap és folyóirat jelent meg, amelyek közül 1550 volt tisztán magyar nyelvű, ami 81,02⁰/₀-nak felel meg. Német 42, oláh 41 és szerb 26 volt. Összesen 204,074,051 postán szállított hirlap-példány fogyott el, aminek 60⁰/₀ magyar.

KÜLÖNFÉLÉK.

A király hadi kiáltványa. Ő Felsege a király a következő legfelsőbb kéziratot intézte *Tisza István* gróf miniszterelnökhöz :

Indítatva éreztem Magamat Házam és a külügyek miniszterét megbízni, hogy a Monarkia és Szerbia közötti hadiállapot beálltát a szerb kir. kormánynak hozza tudomására.

A megpróbáltatás eme nehéz órájában szükségét érzem annak, hogy szeretett népeimhez forduljak.

Megbizom ennélfogva Önt, hogy a mellékelt manifesztum kihirdetése iránt intézkedjék.

Kelt *Bad-Ischlben*, 1914 július 28-án.

Ferencz József s. k.
Tisza István gr. s. k.

A manifesztum a következőképpen hangzik :

Népeimhez !

Leghőbb vágyam volt, hogy az Isten kegyelméből még hátralévő éveimet a béke műveinek szentelhessem és népeimet a háború áldozataitól és terheitől megóvhassam.

A Gondviselés másként határozott.

Egy gyűlölettel telt ellenség üzelmei *kényszeritene*k, hogy a béke hosszú esztendei után kardot ragadjak monarkiám becsületének védelmére, tekintélyének és hatalmi állásának megóvására és területi épségének biztosságára.

A szerb királyság, amelyet állami létének első kezdetétől fogva egészen a legújabb időkig úgy elődeim, mint Én is támogatásban és segítségben részesítettünk, *gyorsan felejtő hátállansággal* már évekkel ezelőtt az Ausztria és Magyarország ellen való ellenségeskedés útjára lépett.

Az a rendelkezésem, amellyel Boszniában és Hercegovinában teljesített három évtizedes áldásos békemunka után ezekre az országokra kiterjesztem uralkodói jogaimat, Szerbiában a féktelen szenvedelem és elkeseredett gyűlölet kitérőszével fogadtatott, holott ez ország jogait semmi tekintetben sem sértette. Kormányom akkor az erősebbnek szép jogával élve, a végtetekig vitte elnézését és engedékenységét, csak csapatainak a békelétszámra leszállítását és azt az ígéretet kívánta Szerbiától, hogy a jövőben a béke és a barátság útján fog járni.

Amidőn két évvel ezelőtt a török birodalommal állt harcban Szerbia, kormányom ugyancsak a mérséklet szellemétől vezetettve, a monarkia legfon-

tosabb életfeltételeinek megóvására szorítkozott. Első sorban ennek a magatartásnak köszönhetette Szerbia a háború céljainak elérését.

Nem teljesült az a reménység, hogy a szerb királyság méltányolni fogja kormányomnak hosszú türelését és békeszeretét és be fogja szavát váltani.

Mindig magasabb hullámokat vet az Ellenem és Házam ellen érzett gyűlölet. Mindig leplezetlenebbül lép előtérbe az a törekvés, amely Ausztria és Magyarországgal elválaszthatatlanul egybetartozó területek elszakítására irányul.

A határon *bűnös áramlat csap át*, amely a monarchia délkeleti részén az állami rend alapjainak megingatására, a népnek, amelyről olyan atyai szeretettel gondoskodom, az uralkodóház és a haza iránti hűségétől való eltántorítására és a felnövő ifjúság félrevezetésére s az örület és a hazaárulás bűnös tetteire való fölizgatására irányul. Gyilkos merényleteknek egész sorozata s egy tervszerűen szőtt és keresztülvitt összeesküvés, melynek borzasztó sikere szíven talált Engemet és hű népeimet: ime, ezek *messelátható véres nyomai a Szerbiából munkába vett és vezetett titkos üzemeknek.*

Ezt a *tűrhetetlen aknamunkát meg kell állítani*, Szerbia ezen folytonos kihívásainak véget kell vetni, ha sértetlenül fönn akarjuk tartani monarchiám méltóságát és becsületét, ha a folytonos megrázkódtatásoktól meg akarjuk óvni annak állami, gazdasági és katonai fejlődését.

Hiába tett kormányom még egy utolsó kísérletet, hogy békés eszközökkel érje el ezt a célt s komoly figyelmeztetéssel megfordulásra bírja Szerbiát.

Szerbia visszautasította kormányomnak mérsékelt és igazságos kívánóságait és megtagadta azon kötelességek teljesítését, amelyek népek és államok békés együttélésének természetes és szükséges alapjai.

Fegyveres erővel kell tehát államaim számára a belső nyugalom és az állandó külső béke nélkülözhetetlen biztosítékait megszerezniem.

Ebben a komoly órában *tudatában vagyok elhatározásom egész horderejének s a Mindenható előtti felelősségnek.*

Mindent megfontoltam és meggondoltam.

Nyugodt lelkiismerettel lépek a kötelesség útjára.

Bizom népeimben, akik minden viharban híven és egyesülten sereglettek mindig trónom köré s hazájuk becsületéért, nagyságáért és hatalmáért a legsúlyosabb áldozatokra is mindig készen állottak.

Bizom Ausztriának és Magyarországnak önfeláldozó lelkesültséggel telt vitéz hadseregében. *És bizom a Mindenhatóban, hogy fegyvereimnek adja a győzelmet.*

Kelt Bad-Ischlben, 1914 július hó 28-án.

Ferencz József s. k.

Tisza István gr. s. k.

Közöltük napjaink történelmének ez örökre nevezetes okmányát, melyben nemcsak öreg királyunk bölcsesége, hanem az embernek mélyen érző, nemes szíve is megnyilatkozik. A történelem méhe nagy eseményekkel terhes. Minden nap meghozza a maga nagy fordulatait. Az ország fegyverbíró népe nagy lelkesedéssel sorakozik a zászlók alá, nemcsak hogy engedelmeskedjék a legfőbb hadúr hívó szózatának, hanem azért is, hogy kövesse saját szíve sugallatát. Mi pedig imádkozunk, hogy áldja meg az Isten igazságos fegyvereinket

s hozzon azok nyomán dicsőséget nemzetünkre s áldást és anyagi gyarapodást sokat küzdő és sokat nélkülöző népiünkre. Édes hazánkért és királyunkért Isten nevében és segedelmével előre!

Lelkés köri gyűlés. Az unitárius lelkész kör július 8-án Segesvárt, a vármegyeház dísztermében szépen sikerült gyűlést tartott, amelyen a lelkészek is nagy számban vettek részt, de emellett nagy közönség hallgatott végig, élén *Somogyi István* főispánnal. A gyűlést *Vári Albert* nyitotta meg, aki megelőzőleg kegyeletes szavakban emlékezett meg a trónörökös-pár tragédiájáról. A közgyűlés részvétét Őfelségének sürgönyileg is kifejezte. Nehány kisebb fontosságú elnöki bejelentés után *Kiss Sándor* kolozsi lelkész „*Institucionálizmus és idealizmus*“ cím alatt tartott igen érdekes és világos szabadelőadást, amelyben azt fejtegette, hogy amíg a kath. egyház erőssége az egyházi szervezetben és intézményekben van, addig a protestantizmus a hívek lelkesedéséből és az egyének buzgó hitéből táplálkozik. Az intézmények egyoldalú tisztelete helyett a jövőbe tekintő prófétai szellem kell azért, hogy irányítsa a prot. lelkészeket. A nagy figyelemmel hallgatott előadást rövid vita követte, amelyben *Lőrinczi István*, *Zoltán Sándor* és elnök vettek részt. Azután *Józan Miklós* budapesti lelkész, esperes „*Az élet mélységeiből*“ cím alatt szintén szabadelőadásban mondott el igen érdekes és tanulságos eseteket a saját lelképásztori működése köréből, amelyeknek keretében azt mutatta meg, hogy egy jó lelkész miképpen bánik a hozzáforduló bűnösökkel. A nagy tetszéssel fogadott előadáshoz *Kisgyörgy Sándor* szólott hozzá. A *Gvidó Béla* dicsőszentmártoni lelkész, esperes előadásában a lelkészek családi pótlékára vonatkozó szerény javaslatot fogadott el még a közgyűlés, ami kérés alakjában az E. K. Tanács elé fog terjesztetni. Végül a ref. templomban *Kovács Lajos* nagyajtai lelkész nagy közönség előtt tartott sikerült istentiszteletet „Boldogok akik éheznek és szomjuhozak az igazságot“ alapige nyomán. A jelen voltak azzal a meggyőződéssel távoztak el a közgyűlésről, hogy azon nemcsak a lelkészek okulhattak és tanulhattak, de vallásunknak és egyházunknak közvetlen is javára szolgált.

Zsilinszky Mihály a protestánsok gyöngeségéről. *Zichy* János a tavalyi kath. nagygyűlésen tartott beszédjében felhívta a figyelmet arra a veszedelemre, amely a kereszténységet az internacionális hitetlenek részéről fenyegeti. Ez a materialisztikus és atheisztikus világnézet. E tekintetben a katolikusok és protestánsok érdeke közös. Azért akciónknak — úgy mond — kettősnek kell lenni: önmagunkat erősíteni egyrészt; másrészt pedig megkeresni azokat a pontokat, amelyeken át a mi törekvéseink találkoznak amazokéval. Nekünk kell erre megadni az iniciatívát, mert mi vagyunk az erősebbek és öregebbek.

Zsilinszky e megnyitóra igen komoly és megszívlelésreméltó visszhangot ad. Mindenekelőtt visszaütésítja azt az elismerést, melylyel *Zichy* a protestánsok törekvéseit honorálja. Ezeket mondja:

„Igaz, hogy a protestánsokat hízlegőleg úgy tünteti fel, mint akik felekezeti érdeküket mindenütt, tehát az állami élet terén, a parlamentben, a magánéletben, a társadalomban, a községi és megyei gyűléseken, az iskolában és tüzhelyeken, sőt a sajtóban is híven szolgálják. De ezt nem szabad szó-

szerint érteni; mert bizony nálunk is sok a baj és kevés az öntudatos törekvés. A jóakarató elismerést csak olyan dicséretnek kell vennünk, mellyel csak saját hiveit akarja nagyobb tevékenységre buzdítani. Mi megfordítva úgy látjuk a helyzetet, hogy a protestánsok nem képesek saját vallásfelekezeti jogaikat érvényesíteni, mivel nem tudnak összetartani. Ahány felekezetük, ahány egyházkerületük és gyülekezetük van, annyifelé húznak szét. Ez azt mutatja, hogy nem veszik észre a veszedelmet, mely őket és általában a pozitív vallások ügyét fenyegeti. Nem veszik észre, milyen rombolást visz végbe hiveik között az atheisták és materialisták, a nihilisták és szélső szocialisták lármája. *Az a régi testvéri érzület, mely a mult századokban a két fő protestáns vallásfelekezet között, sőt ezek és az unitáriusok között is fennállott, ma erősen megfogytakozott. Mintha teljesen kialudt volna a rokoni szeretetnek az a melegsége, mely a régi századokban, az üldözések korában összetartotta őket. Ebben áll a protestáns felekezeteknek gyengesége.* Pedig, ha valaha, most volna nagy szükségünk az összetartásra és együttműködésre: mert csak így lehetne az 1848. XX. törvénycikknek érvényt szerezni és a még sok tekintetben ma is kiváltságos helyzetet fenntartó kath. testvéreket is a jog, törvény és igazság érvényesítésének útjára vezetni... Mi is érezzük és gr. Zichy Jánossal egyetértve hangoztatjuk, hogy a társadalmat veszélyeztető új tanokkal szemben csak a keresztény ősi pozitív vallási elvekhez való ragaszkodással lehet restaurálni az egyházat... Épen azért nem azokat a tanokat kell emlegetni, melyek elválasztanak bennünket egymástól, hanem azokat, melyek egyesítő erővel hatnak az ember vallásos kedélyére. Ebből a szempontból tekintve a helyzetet, csak meleg elismeréssel és hálával fogadhatjuk gr. Zichy Jánosnak, a hazai országos kath. szövetség elnökének azon felhívását, melyben arra szólít fel bennünket, hogy együttesen lépünk fel „közös ellenségeink“, a materialistikus, atheistikus és nihilistikus elveket vallók táborával szemben.“

Az új nyugdíjtörvény. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőház június 5-iki ülésén terjesztette be „A nem állami tanárok, felső nép- és polgári iskolai, valamint gyógypaedagógiai tanítók s azok özvegyeinek és árváinak ellátásáról“ szóló törvényjavaslatot. Az új törvényjavaslat az orsz. tanári nyugdíjintézet kötelékébe a theologiai tanárokat is fölveszi, a tanári fizetést — a lakbér nagyságára való tekintet nélkül — teljes egészében beszámítható javadalmazásnak minősíti, a felekezeti tanintézetek igazgatóinak tiszteletdíját is figyelembe veszi, a felekezeti intézetek által az építési és beruházási államsegélyek után 15 éven át fizetendő 3 százalékos járulékot eltörli, de viszont mind a tanárok, mind a fentartó intézetek, mind a tanulók hozzájárulási költségeit tetemesen emeli, bár jövőre az államkincstár is, az eddigi 120.000 korona helyett évi 600.000 koronával fog a nyugdíjintézet alapjához hozzájárulni. Az új nyugdíjtörvény a szolgálati időre és egyéb pontokra nézve azonos lesz az állami tanárookra és tisztviselőkre vonatkozó 1912. évi nyugdíjtörvénnyel.

Dr. Jankovich Béla közoktatási miniszter az iskolák államosításáról és a vallásoktatás kizárásáról. A közokt. miniszter tárcája költségvetésének során a radikális tanítóság törekvéseiről így nyilatkozott:

„Annál inkább meglep, ha ma egyes egyesületekben és különböző társadalmi körökben azzal a tendenciával találkozunk, hogy az összes iskolákat államosítsuk és a vallásoktatást teljesen kizárjuk. Nem akarom vizsgálni, hogy jogosult-e ez a felfogás elvi szempontból vagy sem. Itt a különböző állásponton állókat annyira elválasztja a világnézetben rejlő különböző felfogás, hogy ezen kérdések felett vitatkozni egyáltalában nem lehet, de ennek nem is volna helye itt ebben a házban.

Én kizárólag a célszerűségi szempontot nézem és kérдем azt, hogy ez hogyan van másutt és különösen hogyan áll a vallásoktatás ügye Közép-Európában, pl. a középiskolákban. Valóban mindenütt a kontinensen körülbelül olyan mértékben tartanak vallásoktatást, mint ahogy ez nálunk történik Franciaországot kivéve és kivéve talán Svájcnak francia kantonjait, ahol a vallásoktatás fakultatív.

Ezt látva, nem értem, mi okból haladjunk más úton épen mi? De ez a törekvés különben is teljes ellentétben áll az eddigi tradíciókkal, az eddigi tapasztalatokkal, amelyeket gyűjtöttünk s amelyek szerint az eddigi alapon jó eredményt értünk el. Azáltal, hogy az egyházak, a felekezetek közreműködtek a közoktatás terén, lehetővé vált az, hogy nemcsak közoktatásügyünk haladt előre oly időben, amikor az állam nem vett részt ennek az ügynek előmozdításában, de egyúttal ma is látjuk lépten-nyomon, hogy ezzel a kulturális munkával biztosíthatjuk a békét is a különböző felekezetek közt.

Mert mindenkor azt tapasztaltam, hogy ott, ahol a kulturális munkában részt vesznek a felekezetek, egymással versenyre kelnek, hogy ki képes nagyobb mértékben a kulturális ügyet előmozdítani. Ennek folytán sem kulturális, sem társadalmi szempontból, sem a felekezeti béke fentartása érdekében nem tartom helyesnek, hogy ezt a kérdést már itt felvessük és ennek folytán határozottan kijelenthetem a kormány nevében is, hogy amennyiben ilyféle tervek megvalósítására egyesek törekednének, azokkal a leghatározottabban fogok szembeszállni“.

A következőkben közöljük a Békésvármegyei Általános Tanítóegyesület azon határozatát, melylyel az iskolai vallásoktatásellenes mozgalom megindult s amely „*békési határozat*“ név alatt ismeretes:

„I. Akciót indít (a tanítóegyesület) az egységes népoktatási törvény megalkotása érdekében. E célból megkeresi a „Magyarországi Tanítók Országos Egyesülete“ vezetőségét, hogy már a legközelebbi szövetségtanács gyűlésén tegye a kérdést megvitatás tárgyává. Indítson erélyes országos akciót — az ország nagyobb városaiban vitáestéket rendezve e kérdésről — és mielőbbi törvénybe iktatását minden eszközzel szorgalmazza. Az új népoktatási törvény a modern Magyarország megteremtése érdekében a következő főbb elveken épüljön fel:

1. A népoktatás az egész vonalon államosítandó. A magyar nyelv(tanítás) produktívabbá és intenzívebbé tételét jó taneszközökkel s a tanító méltányos pótdíjazásával kell fokozni s elérni azt, hogy Magyarország minden nem magyar anyanyelvű honpolgára a népiskola elvégzése után tökéletesen beszéljen magyarul, hogy mindannyian, kik e hazában lakunk, megérthessék egymást.

2. A felekezeti hittan az iskolából az egyházak körébe utalendő. A népiskolában világi tanítók által általánosan emberi erkölcs tanítandó.

3. Az iskolába való járás szigorúan keresztülviendő. A mindennapi tan-kötelezettség nyolc évre s teljesen ingyenessé teendő. A népiskolai növendék ingyen tankönyvvel és taneszközzel látandó el. Tizenöt éves korukig a gyermekek mindennemű kenyérkereseti munkától törvényileg eltiltandók.

4. A tanítói pályára a nyolc középosztály fölé emelt képesítendek, leginkább gyakorlati irányú tanulmány képesítsen. A tanítóképzés is teljesen államosítandó.

5. A tanító fizetése a megfelelő végzettségű állami tisztviselő fizetésével egyenlősítessék.

6. Az új tanterv elkészítésénél a természettudományi tárgyakra nagyobb súly fektetendő.

II. Nyugdíj tekintetében a VII. egyetemes gyűlés határozatának igyekszik érvényt szerezni. És mindaddig, amíg ez a fontos kérdés közmegelegedést keltőleg törvényes elintéztést nem nyer... minden gyűlésen tárgyal erről.

III. A pragmatika megalkotásában sarkalatos elvnek tekinti a tanító a polgári elvnek a biztosítását. Fegyelmi vétséget csak a tanításban való hanyagság, vagy a növendékekkel tanusított durva bánásmód képezzen. Igazgatóvá az nevezendő ki, aki 10 esztendei tanítóskodás után a folyton fejlődő pedagógiai tárgyakkól és az adminisztrációs teendők ismeretéből vizsgálatot tesz. A szakfelügyelők külön vizsgálat letétele s összesen 15 esztendei tanítói szolgálat után nevezhetők ki tanfelügyelővé. A tanító minősítési táblázata minden évben neki elküldendő, aki arra észrevételeit, kifogásait megteszi. Az esetleg sérelmesnek tartott pontokra vizsgáló bizottság kiküldését kérheti. A bizottság, amely három, a megyei tanítógyűlés által titkos szavazással választott tanítóból áll... a sérelmesnek talált pont sűgalmazóját s az illető tanítót is meghallgatja. A minősítési táblázat szükségesnek tartott helyesbítésére előterjesztést tesz. A minősítési táblázat a bizottság előterjesztése értelmében helyesbítendő.“

Keresztény unitárius egyházközség Hamburgban. 1914 januárjában Hamburgban *keresztény unitárius* egyházközség alakult. Az „unitárius“ név nem dogmai jelentésű a szentháromsággal szemben, hanem általában csak egyesítést jelent. Az egyházközség kebelében egyesíteni akarja mindazokat, akik a kereszténységet alapul elfogadva, vallásosságuk és kötelességérzetük által sarkalva életüket s moráljukat az egyetemesség e ve alá helyezik. Dogmai tan helyébe az egyesítő, belső, lelki élet valóságát helyezik, amely az istenszeme felfogásán és megélésén alapszik, amely a természet halhatatlanságának és az erkölcsi eszmény valóságának bizonyítéka. Ez az egyházközség nem gondol az országos egyház ellen való állásfoglalásra, sőt az egyház az ő legelőkelőbb szövetségese és rögtön beleolvadna az egyházba, mihelyt ez a dogmai hitvallás helyett az egyenlő érzület hitvallását fogadná el alapul.

Egyházi házasságközvetítés. Franciaországban ev. papokból egy egyesület alakult, melynek célja, hogy a szétszórtan lakó protestánsokat egymással összeházasítsa. Ez az intézkedés nemcsak védelmiül szolgál a mindent felszívó kath. tömeggel szemben, hanem a szabadgondolkodás veszélyeitől is óvni akar.

A világbéke ügyében történt felhívásra érkezett válaszok. Az európai keresztény egyházakhoz a világbéke érdekében intézett felhívásról mi is megemlékeztünk. Most arról értesülünk, hogy a körlevélre elutasító, várakozó álláspontot elfoglaló és helyeslő válaszok érkeztek. Voltak azonban olyan egyházak is, melyek egyáltalában nem válaszoltak, így az angol püspöki, oroszországi és balkáni görög kath., továbbá a norvégiai egyházak. A nagyobb német egyházak képvisellete elutasítólag válaszolt s egyes franciaországi egyházak is. Ausztriából és Magyarországból egy néhány egyház feltételes hozzájárulását jelentette be, Amerikából sok helyeslő jelentkezés érkezett. Általában mégis meg lehet állapítani, hogy a válaszok nem nagyon kedvezőek s így a tervezett kongresszusból egyhamar alig lesz valami.

Traub a zürichi egyetem tiszteletbeli doktora. A zürichi egyetem ápr. 17—19. napjain tartotta új palotájának felavatási ünnepét. Ez alkalommal több külföldi tudóst tüntetett ki az egyetem a tiszteletbeli doktori címmel. Traub dortmundi lelkészt is kitüntette, akit a porosz főegyháztanács nem régen mozdított el lelkészi állásáról. A kitüntetést az egyetem érdekesen okolja meg: „A kereszténység múltjának és jelenének buzgó tanulmányozója, aki különös megértéssel foglalkozik a kereszténység és a modern kor egymáshoz való viszonyának problémáival és ezenfelül az evangéliumi szabadság bátor védelmezője.“

Halotthamvasztás Braunschweigban. A halotthamvasztást állami törvény általánosan megengedte. A törvény intézkedései szabadelvűek. Az országgyűlés egyházi konzervatív tagjai sem emeltek ellene elvi kifogást s a törvény egyhangulag fogadtatott el. Egyidejűleg egy krematoriumot is építenek. Az eddig fennállott korlátozások a lelkészekre nézve megszűntek. De tiltva van, hogy a halotthamvasztást beszédjükben kifejezetten magasztalják és ajánlják, valamint a hamvak „megáldása“ is. Ha valamely lelkész lelkiismereti okokból a halotthamvasztásnál közreműködését megtagadná, nem lehet rá kényszeríteni.

A bajorországi „Protestáns világiak szövetsége“ a papi személyiségről. A müncheni főkonsistorium Geyer és Rittelmayer ügyében döntést hozott, amely a modern teológiai irányzat ellen szól. Erre megalakult Bajorországban a *Protestáns világiak szövetsége*, amely beadványt intézett a főkonsistoriumhoz. Ebben a többek között ezt mondja: „az ev. hitközség legbecsesebb javának az eleven, önálló keresztény papi személyiséget tartjuk, mely egész erejét a kimeríthetetlenül mély ker. igazság körül való fáradozásra veti; azt a személyiséget, amely nem a készen adott, szilárd dogmákat, hanem inkább azt a szellemet kutatja és frissíti fel, melyből e tanok kifejtettek. Ha attól aggódnak, hogy ez elvek az egyház szükséges egységét nem biztosítják, azt kell felelnünk, hogy kétségbe kellene esnünk e szellem felett, melyből a reformáció született. Mert mi a hitvallások szövegénél többre becsüljük az igazságszeretet és lelkiismeretesség belső tekintélyét, amint az a német refor-

mációban oly erővel megbizonyult s ma is a múlt kincseivel s a jelen szükségleteivel szemben újból meg fog bizonyulni. Ezért bizalmunk van az oly pap iránt, kiről érezzük, hogy belsőleg Jézushoz csatlakozva községének őszintén és szívből nyújtja azt a legjobbat, amit az evangéliom gazdag és kimeríthetetlen világában talál. Bizunk az olyan papban, kiről meg vagyunk győződve, hogy községének csak azt mondja, amiért egész életével áll jól. Bizunk az olyan papban, kinél látjuk a törekvést, hogy egész életével komolyan vesz mindent, amit hiveinek hirdet. Előttünk a pap megítélése a hitvallás alapján csak másodsorban jó tekintetbe. S ha másoknak más a nézetük, mi meg vagyunk győződve, hogy a mi felfogásunknak a bajor országos egyházban is megvan s meg kell lennie helyének, mert ez a reformáció alap gondolatainak s ez egyház sok hívője szükségletének megfelel. S ha a főkonsistorium azt feleli, hogy az országos egyház rendjét nem akarja változtatni, míg a dolgok fejlődésben vannak, ez ellen nincs észrevételünk; de viszon, ha már a fejlődés kitisztult, akkor ez a változtatás az egyházi kormány és az egyetemes zsinat egyik legelsőrangú kötelessége.

A vallásoktatás új szabályozása Sachsen-Altenburgban. 1912 július óta új terve van a vallásoktatásnak Sachsen-Altenburgban, mely feltűnést kelt mindenfelé. Egyik párt „*a vallásos haladás zászlóvivőjének*“, a másik egyenesen „*a vég kezdetének*“ mondja a rendeletet. A tanítótság kívánalmi mindenestre nagy mértékben érvényesültek. A külön káté órák elesnek. Az oktatás középpontján áll a Jézus személye. A megtanulandó bibliai mondatok számát jelentékenyen leszállították. A bibliai történetek elmondásánál nem kell ragaszkodni a bibliai szöveghez. Hit és tudás ne állíttassanak egymással szembe. A tudományos kutatás kétségtelen bizonyosságu eredményeit a felsőfokon számításba kell venni. A teremtés története olvasmányul adandó.

Ez elveket a tanítótság örömmel üdvözölte, a papság többsége fájdalommal vette tudomásul. A klosterlausnitzi konferencia elnöke aggodalmának adott kifejezést a jövő iránt, hogy „a radikális tanítótság“ oly általános tesszéssel fogadta a rendeletet. A tanítótság felzúdult a radikális jelző ellen s csak Lohof püspök kimagyarázása tudta lecsendesíteni az izgatott kedélyeket.

A vallásoktatás új szabályozása *Borries* miniszter nevéhez fűződik, akit az országos egyház sok hálával és köszönettel tartozik. Ezt a hálát a jenai jubileumi ünnepélyen a tiszteletbeli teológiai doktori címmel fejezték ki.

Az északamerikai presbiterianusok közgyűlése hittételek újításával foglalkozott. Már régóta foly a harc egy új teológiáért, amely most egyidőre lecsendesült egy új káté elfogadásával. 1902-ben elővették a westminsteri hitvallás revisióját s a régi kalvinizmust elejtették. Az új káté elfogadása messze-menő következményekkel fog járni. Neve „*Intermediate catechism*“. Az elméleti és skolasztikus meghatározások kimaradtak belőle. Nincs szó benne többé a 6 nap alatt a semmiből való teremtésről; arról sincs, hogy az ember Ádám-ban az Isten haragja és átka alatt bűnbe esett. A régi káté első kérdése ez volt: Mi az ember célja? A mostanié ez: Mit kell mindennek előtt tudnunk? A tizparancsolatra vonatkozó magyarázatok összeszorultak s helyet adtak az új testamentumi istenországa részletes fejtegetésének. Sürgetik a vasárnapi iskolára vonatkozó irodalom szigorú felügyeletét is.

Seeberg esete. Németországban a liberális és orthodox irány erősen ütközik, erős elméleti csatákat vív. Ezt igazolja legújabban *Seeberg* esete. A berlini teol. fakultáson a positiv irány képviselője volt eddig. Az elmúlt évben Rigában és Helsingforsben „*Krisztus-problémák*“ c. előadásokat tartott, melyekben erős liberalisnak mutatkozott. A csodákat teljesen liberális értelemben magyarázta. Az evangéliumokról azt állította, hogy legendás vonásokkal vannak telítve. Jézus feltámadását meg a tanítványok pszichikai élményének mondta. Jézus az isteni erőt nem a születéskor, hanem a keresztelezkor nyerte. Végül kimondja, hogy a christologia tanítása és a szentháromság tana tarthatatlan. Seeberg az orthodoxok vezető embere s tudományos kutatásaiban — ime — ilyen eredményekhez jut, amelyeket bátran, meggyőződése szerint ki is jelent, mert hiszen senki sem kívánhatja tőle, hogy erőszakot kövessen el meggyőződésén. Csak a liberális irányok vannak megütközve azon, hogy szerepelhet Seeberg ilyen tanok mellett még mindig az orthodoxok vezetőembereként? Hát ahhoz nekünk semmi közünk; de érdemesnek tartjuk feljegyezni az esetet, amely azt mutatja, hogy a fejlődés a mi irányunkban tart s ez a fejlődés az igazság felé vezet.

A középiskolai reform. Amint a napilapok írják, az Országos Közoktatási Tanács befejezte már a középiskolai reformjavaslat tárgyalását és megalkotta az új középiskolai törvény tervezetét. Az új törvény megállapítja a középiskola új szervezetének alapvonalait. Minden korlátozás nélkül kimondja a *főiskolai jogosítás teljes egységét*. Gondoskodik több új iskola-típusról. Az egységes jogosítás a tantervi megállapításokban, az anyag minőségében és mértékében birja alapját. A törvénytervezethez a megokolás is készen van, sőt az előadó javaslata is az új tantervről, amelyet a részletes tárgyalás alapjául a szakbizottság már el is fogadott.